

סוגריים לדלת

דו"ח על מצב ילדי פליטים
ומבקשי מקלט בישראל
2023

"סוגרים לך דלת" – דוח על מצב ילדי פליטים ומבקשי מקלט בישראל | אוקטובר 2023

כתבה: הדר אביאל

ערכה: אורלי לוינזון-סלע

עיצוב: amirreuveni.com

צילומים: פרט לקרדיטים ספציפיים כל התמונות לקוחות מן המאגר של א.ס.ף והן תמונות אילוסטרציה.

תוכן עניינים

2	פרק א' מבוא
2	רקע כללי - היכרות ראשונית עם הקהילה והילדים - ממסע הפליטות ועד היום
5	הדוח הנוכחי
6	ממצאי הדוח
7	המלצות
9	פרק ב' הנתונים הקיימים והפערים בנתונים הקיימים
12	פרק ג' הגיל הרך
12	מסגרות חינוך לגיל הרך (גילי לידה עד 3)
16	טיפות חלב
16	גני עירייה (גילי 3-6)
18	פרק ד' גילי יסודי
18	חינוך רגיל/ חינוך מיוחד
20	הפרדה/ שילוב
23	המאבק בהפרדה בעיר תל אביב-יפו
24	שפה
24	רווחה: לגדול בחיים בסיכון
26	הזנה וביטחון תזונתי
28	ביטוח בריאות
30	פרק ה' לקראת גיל 18
30	התפכחות כואבת: עתיד לוט בערפל
32	גיבוש זהות
33	פרק ו' סיכום והמלצות

פרק א' מבוא

רקע כללי | היכרות ראשונית עם הקהילה ועם הילדים, ממסע הפליטות ועד היום

זה קרוב לשני עשורים שבישראל חיים פליטים מאפריקה, רובם מאריתריאה ומסודן. הם נמלטו מדיקטטורות אכזריות, מלחמות ורצח עם ומעשי זוועה אחרים, שאילצו אותם לעזוב את בתיהם ואת ארצות מולדתם. רבים מהם הם ניצולות וניצולי מחנות העינויים בסיני ונושאים בגופם ובנפשם את צלקות השבי והעינויים האכזריים.

רוב הפליטים מאפריקה הגיעו לישראל בשנים 2007 - 2012 מאריתריאה ומסודן, ואולם אלפי בקשות מקלט שהגישו במהלך השנים לא נבדקו, וחלקן ממתיונות להכרעה שנים רבות. זאת ועוד, לעומת שיעורי ההכרה הגבוהים בעולם במבקשי מקלט מאריתריאה ומסודן כפליטים (אריתראים כ-90% וסודנים כ-60%), אחוזי ההכרה בפליטים

בישראל נמוכים ביותר ועומדים על פחות ממחצית האחוז.¹ ניתן לומר בבטחה שאילו היו בקשות המקלט שלהם נבדקות ומטופלות על פי קריטריונים מקובלים במדינות מערביות אחרות רובם היו מקבלים הכרה כפליטים. מכל מקום, שהייתם בישראל חוקית ומוסדרת תחת מדיניות ממשלתית של הגנה קבוצתית מפני הרחקה, שכן אף שמדינת ישראל אינה מסדירה את מעמדם היא מכירה בסכנת החיים שמשקפת להם אם יחזרו לארצות המוצא.²

המדיניות הממשלתית רבת השנים ביחס לפליטים הותירה אותם במצב של לימבו - מצד אחד ישראל מכירה בכך שהיא אינה יכולה לגרש אותם, אך מצד שני היא מונעת מהם זכויות כלכליות וחברתיות, כקצבאות ביטוח לאומי, ביטוח בריאות ממלכתי ומרבית השירותים החברתיים. השנים הרבות ללא מעטפת זכויות חברתיות-כלכליות

1 היא"ס ישראל, 0.06% המספרים מדברים הטיפול בבקשות מקלט בישראל (2020)
2 הפליטים מאפריקה "זכו" לשמות רבים בישראל, החל במונח המשפיל "מסתננים", עבור ב"זרים שאינם בני הרחקה", וכלה בפליטים ומבקשי מקלט. נוכח האמור על שיעורי ההכרה בהם כפליטים במדינות מערביות אחרות והביקורת השיפוטית שנמתחה על מערכת המקלט הלא-מתפקדת בישראל אנו נשתמש בדוח במונח פליטים.

הביאו להידרדרות במצבם הכלכלי והבריאותי של רבים מהפליטים ולהגדלת הפגיעות שלהם לעוני, אי-ביטחון תזונתי, ניצול וסחר. בנסיבות אלה, מי מהם שמצליחים למצוא מקלט במדינה שתאפשר להם חיים בכבוד, מעמד אזרחי וזכויות, עושים זאת, וכיום, על פי נתוני רשות האוכלוסין וההגירה נותרו בישראל רק כ-24,000 פליטים מאריתריאה ומסודן וכ-8,200 ילדיהם.³ הילדים פגיעים במיוחד.

זיכרון הבריחה מארצות המוצא ומסע הפליטות הקשה והטראומתי שעברו משפחותיהם השאירו את חותמם גם על הילדים שהגיעו לכאן בגיל צעיר ועל אלו שנולדו בישראל. **"גם כאשר הזיכרון אינו חקוק בזיכרונם של הילדים, רבים המקרים בהם ההורים עברו חוויות קשות בדרך לישראל אשר משפיעות על תפקודם ומועברות בצורה כזו או אחרת כטראומה גם אל דור הילדים הגדל בארץ. הילדים נחשפו למראות קשים בגיל צעיר, עובדה שמלווה אותם ביומיום בחייהם".⁴**

כמו הוריהם, גם הילדים הם חסרי מעמד, ורבות מזכויותיהם הבסיסיות מופרות מדי יום. משפחותיהם מתמודדות עם קשיי פוסט-הגירה ועם מדיניות הדוחקת אותם לשוליים החברתיים והכלכליים בישראל. ההדרה משירותי הבריאות והרווחה של מרבית ההורים מדרדרת משפחות רבות למצוקה כלכלית וחברתית קשה שמעמידה את ילדיהם במצבי סיכון.

יתרה מזאת, אף שהרוב המוחלט של ילדי הפליטים נולדו בארץ, שפוטנציאל ההתפתחות שלהם תקין ושהם לומדים במערכת החינוך הממלכתית כבר מגיל 3, הם סובלים מפערים התפתחותיים, לימודיים ושפתיים חמורים. פערים אלה, של 2-3 שנים, לעומת בני גילם אזרחי ישראל, מלווים אותם במשך כל שנות הלימודים במערכת החינוך ופוגעים ביכולתם לרכוש מיומנויות חיוניות ובראשן מיומנויות שפתיות.

הפערים הקשים נובעים ממגוון סיבות אשר יפורטו במהלך הדוח, אך ברור כיום שאחת הסיבות המרכזיות לכך היא שהייתם בגילי לידה עד 3 במסגרות פיראטיות לגיל הרך (ה"בייביסטריום"). מסגרות אלו מנוהלות על ידי נשים מהגרות שלרוב לא עברו הכשרה לטפל בפעוטות. התנאים הפיזיים, הבטיחותיים והחינוכיים של המסגרות הללו לרוב אינם ראויים והיחס בין מספר הילדים למספר המטפלות אינו עומד בתקינה הנדרשת. ואולם, חיים ללא מעמד, ללא זכויות, בעוני ובשולי החברה, לא מותירים להורים ברירה אלא לעבוד שעות רבות ולהשאיר את הילדים הרכים במסגרות הללו במצב של סיכון. הבייביסטריום מאפשרים להורים לצאת לעבוד, שכן מעונות היום המפוקחים ומסובסדים ("מעונות סמל") סגורים בפניהם והם אינם יכולים לממן את שכר הלימוד הנדרש במעונות פרטיים. המשמעות של שהייה בבייביסטריום בשנות החיים הראשונות היא הרת אסון:

"תינוקות רבים... מפתחים עיכובים התפתחותיים ורגשיים עד לכדי נזק נפשי, פיזי והתפתחותי בלתי הפיך"⁵

נוסף על שנות החיים הראשונות במסגרות היום הפיראטיות ועל גדילה בעוני ובהדרה, יש רשויות מקומיות שמפרידות בין ילדי הפליטים לילדי אזרחים ישראלים. ההפרדה גורמת לנזק כבד - השפלה, תיוג חברתי, נזקים חינוכיים וקוגניטיביים ופגיעה מתמשכת בהתפתחותם התקינה של הילדים. יתר על כן, ההפרדה מעודדת חוסר סובלנות וגזענות, שקיימים ממילא כלפי אוכלוסיית הפליטים בישראל. כפי שהדוח יראה בהמשך, הילדים חווים עוינות וגזענות במרחב הציבורי מגיל צעיר בגני המשחקים, בבתי הספר, באוטובוס וברחוב.

הפערים התרבותיים, ערעור התא המשפחתי, קשיי פוסט-ההגירה, היעדר המעמד וכן המדיניות הממשלתית העוינת משפיעים על מצבם הרגשי של ילדי הפליטים גם עם הגיעם לגיל בגרות. בני ובנות הנוער מתקשים לגבש את זהותם או לתכנן תוכניות לעתיד, ומצויים בתחושות של בדידות, תלישות וחוסר שייכות.

³ נכון ל-30.6.2023; רשות האוכלוסין וההגירה, נתוני זרים, רבעון 2, שנת 2023.

⁴ "זה לא מקום לילדים", תמונת מצב: חייהם של ילדי מבקשי המקלט בדרום תל אביב, נובמבר 2017, ספריית גן לוינסקי, עמוד 6.

⁵ דוח מחקר: מיפוי התנאים ההתפתחותיים ב- "מחסי הילדים", הגנים הפיראטיים בהם שוהים ילדי מהגרי העבודה ומבקשי המקלט בישראל, 2016, אוניברסיטת תל אביב. עמוד 5.

בדצמבר 2019 פרסמו א.ס.ף - ארגון סיוע לפליטים ולמבקשי מקלט בישראל וספריית גן לוינסקי דוח הממפה ומתאר את מצבם של ילדי הפליטים בשנות הגיל הרך ובית הספר היסודי.⁶ כשנה לאחר מכן, באוקטובר 2020, פרסמו שני הארגונים דוח משלים, שתיאר את ההפרדה הנוהגת במערכת החינוך בתל-אביב בין ילדי אזרחים ישראלים וילדי פליטים ופרס עקרונות והמלצות לשילוב וקידום ראויים של ילדי הפליטים במערכת החינוך.⁷ דוח זה מבקש להשלים ולעדכן את הידוע על ילדים אלה, הן נוכח הזמן שחלף מאז הדוחות הקודמים והקורונה והסגרים שהשפיעו קשות על קהילת הפליטים, והן נוכח הפיזור הגובר של הקהילה ביישובים שונים בארץ.

הנתונים והמידע המובאים בדוח מבוססים על בקשות חופש מידע שהוגשו ל-17 ערים (בהן מתגוררים מרבית הפליטים); שאלונים שהופצו בקרב הורי הקהילה בתל-אביב ומחוצה לה (שעליהם השיבו 68 הורים);⁸ וניתוח איכותני של 10 ראיונות עומק חצי מובנים, כאשר קבוצת המרואיינים היא נציגות של הורי הקהילה ושל הצוותים החינוכיים שעובדים עם ילדי הקהילה - מתל-אביב ומרחבי הארץ. הראיונות עם אנשי ונשות הצוות נמשכו כשעה עד שעתיים ואילו הראיונות עם ההורים נמשכו בין שעה לשלוש שעות. הראיונות עם הצוותים החינוכיים התקיימו במסגרת החינוכית שבה הם עובדים; ואילו הראיונות עם ההורים התקיימו במקום עבודתם או בסמוך אליו או בזום. בחירת המרואיינים נעשתה על בסיס וולונטרי, בהתאם להיענות ההורים או הצוותים החינוכיים להזמנה להשתתף במיפוי.

הראיונות והשאלונים התפרסו על תחומים רבים בחיי הילדים, משלב הינקות עד גיל 18 והציאה לחיים בוגרים; בין היתר, נשאלו ההורים והצוותים החינוכיים על סוג המסגרות החינוכיות שבהן הילדים רשומים בכל גיל (מפוקחת/ לא מפוקחת, משולבת/ נפרדת, חינוך רגיל/ חינוך מיוחד); השפה המדוברת במסגרת החינוכית; מענים קיימים של מסגרות אחר הצהריים והחופש הגדול; טיב הקשר של הילדים עם מוריהם; קיומו או היעדרו של גישור תרבותי-שפתי במסגרת; ביטחון תזונתי במוסדות החינוך ובכלל; ועוד. במסגרת הראיונות עם הצוותים החינוכיים הושם דגש נוסף על הרשמים והאתגרים שלהם בעבודה עם ילדי והורי הקהילה. במסגרת הראיונות עם ההורים הושם דגש מיוחד על רשמיהם לגבי החינוך בשילוב לעומת החינוך בהפרדה, טיב השילוב (אם קיים), וכמו כן קשיים ואתגרים יומיומיים שנוגעים לילדיהם ולמערכת החינוך, אשר בתור הורים חסרי מעמד, הם נתקלים בהם אורח קבע.

גוף הדוח בנוי בשלושה חלקים ומתפתח משלב הינקות והגן, דרך המעבר לבית הספר היסודי ועד לחטיבת הביניים והתיכון. השלבים החינוכיים נבחנים בכמה היבטים: החל בסוגיות הקשורות ללימודים וכלה בסוגיות הנוגעות לביטוח בריאות. בפרק הגיל הרך והגן (לידה עד 3-1-3), נבחנות המסגרות הקיימות לילדי הקהילה לרבות סוגי המסגרות, שפת הגנות, התנאים במסגרות ועוד. הפרק הנוגע לבית הספר היסודי (6-12), כולל סקירה של חלוקת הילדים לסוגי מסגרות (משולבת/ נפרדת, חינוך מיוחד/ "רגיל") בערים שונות, וסוגיות כמו ביטחון תזונתי, רווחה, חיים בסיכון ועוד. פרק חטיבת הביניים והתיכון (13-18) סוקר את השינוי וההתפכחות החלים בחיי הילדים בהתקרבתם לגיל 18, ואת האופן שבו היעדר המעמד משפיע על זהותם, הווייתם ועתידם.

6 א.ס.ף וספריית גן לוינסקי, ילדי מבקשי מקלט בישראל - סוגיות מרכזיות ואתגרים בתחום החינוך (2019)

7 א.ס.ף וספריית גן לוינסקי, שילוב וקידום ילדי מבקשי מקלט במערכת החינוך - עקרונות והמלצות (2020)

8 התשובות לשאלונים אינן בהכרח מדגם מייצג אך הן, לכל הפחות, משמשות אינדיקציה לתופעות החמורות המתוארות בדוח ומחייבות בדיקה מקיפה של הרשויות באשר למצב הילדים.

התמונה העולה מהדוח קשה:

1. היעדר נתונים – מדינת ישראל אינה מחזיקה בנתונים מדויקים על מספר הילדים, מקום מגוריהם, ונראה שאפילו לא על המסגרת החינוכית שבה הם שוהים. ילדי פליטים אינם מקבלים מספר זיהוי בלידתם, וכל רשות מספקת מספר מזהה משלה. כך נפתח הפתח לכך שהילדים "נופלים בין הכיסאות".

2. בייביסיטרים – לפחות מחצית התינוקות והפעוטות עדיין שוהים בבייביסיטרים, אף שכבר לפני עשור התריע מבקר המדינה על הסכנות וההשלכות הדרמטיות על ביטחונם, התפתחותם התקינה ושלומם של הפעוטות השוהים במסגרות פיראטיות אלה.⁹

3. עיכובים התפתחותיים קשים – כבר בכניסה למערכת החינוך הממלכתית, בגיל 3, סוחבים הילדים פערים התפתחותיים (לעיתים של כשנתיים), בהם קשיים שפתיים, קשיים רגשיים, ולעיתים אף קשיים במיומנויות מוטוריות בסיסיות. אי-טיפול בצמצום הפערים מנציח את הפערים וההדרה כבר בשלב מוקדם זה והם נמשכים גם בגילי בית ספר.

4. הסללה – עם פערים התפתחותיים ניכרים, רבים מהילדים מוסללים לחינוך המיוחד אף שהם אינם סובלים מלקות אורגנית ופוטנציאל ההתפתחות שלהם תקין לחלוטין. מהשאלונים שהופצו בקרב הורים פליטים עלה כי שיעור ילדי הקהילה הלומדים בחינוך המיוחד גבוה מהשיעור הכללי באוכלוסייה של הלומדים בחינוך המיוחד. אף שלא מדובר במדגם מייצג הפער בין שתי הקבוצות העולה מהשאלונים – 167% - מדליק נורה אדומה ודורש כי משרד החינוך יקיים מיפוי וביורר מעמיקים באשר להיקף המדויק של התופעה וסיבותיה. פעמים רבות, ילדי הפליטים לומדים בנפרד מילדי ישראלים גם במסגרות אלה.

5. הפרדה – בכמה ערים, ובעיקר בעיר תל אביב-יפו, הילדים מופרדים מילדי ישראלים במערכת החינוך החל מגיל 3 ועד לכיתה י"ב.

6. אי-ביטחון תזונתי – משאלונים שהופצו בקרב הורים פליטים עולה כי כ-40% עד 50% מהילדים אינם מקבלים ארוחה בבית ספר או בגן. הנתון מעורר דאגה, ובשים לב לכך שלמדינה אין נתונים על שיעור אי-הביטחון התזונתי בקרב אוכלוסיית הפליטים ולנתונים הקשים שהתקבלו מסקרים קודמים – יש חשש כבד שאלפי ילדים נמצאים באי-ביטחון תזונתי ואין להם מענים במערכת החינוך.

7. חיים בסיכון ובסביבה רוויה גזענות – ילדי הפליטים הם אוכלוסייה פגיעה ביותר הגדלה במציאות קשה מנשוא בכל היבט של חיה. החיים ללא מעמד מוסדר, במצוקה כלכלית והתמודדות עם עוני קיצוני, בצל טראומת ההגירה ובמצב הישרדותי משפיעים על מצבם הנפשי של הילדים. סביבת חייהם – חשופים לגזענות קשה במרחב הציבורי וכן לעבריינות, אלימות, צריכת סמים, זנאות, סרסרות וזנות הישרדותית – היא גורם סיכון נוסף.

8. אי-קבלת שירותי בריאות – משאלונים שהופצו בקרב הורים פליטים עולה כי בתל-אביב לכמעט 40% מילדי הפליטים אין ביטוחי בריאות, ובכלל הארץ, לכ-25% מילדי הפליטים אין ביטוח בריאות. עוד עולה כי רוב ההורים שלא הצליחו לעמוד בתשלומי ביטוח הבריאות נתקלו בבעיות בקבלת טיפול רפואי לילדים כאשר נזקקו לו. נתונים אלה מעוררים דאגה נוכח התמונה העולה מהם ולפיה רבים מהילדים הפגיעים ביותר בחברה נותרים ללא ביטוח בריאות וללא שירותי בריאות.

9. התפכחות כואבת עם ההגעה לבגרות – עם הגיעם לגיל 18, מעט הזכויות שהיו בילדות נלקחות מהילדים באחת. כאשר בניגילם בעלי האזרחות מתחילים את חייהם הבוגרים בבחינת האפשרויות הפתוחות לפנייהם – שירות צבאי ולאומי, השכלה גבוהה, רכישת מקצוע – בפני ילדי הפליטים הדלתות נסגרות. זאת, גם אם הצליחו, בעבודה קשה, להתגבר על שלל המכשולים שניצבו בדרכם ולסיים את לימודיהם התיכוניים בהצטיינות. בין שמדובר בלימודים באקדמיה, ברכישת מקצוע ובאפשרויות תעסוקה או בשירות לאומי או צבאי – בניית עתיד בישראל מוגבלת מאוד עבורם.

המלצות

מדינת ישראל חייבת להתעשת ולתת לילדי הפליטים הגדלים בישראל – כ- 8,200 בסך הכול – מעמד תושב שיקנה להם זכויות בסיסיות ועתיד. הם כאן. הם חלק מהחברה הישראלית, והם משתוקקים לתרום לה ולהיות שייכים אם רק יינתן להם הדבר. טובת החברה וטובתם שלהם אחת: לתת לילדים הזדמנות שווה ואמיתית לממש את הפוטנציאל שלהם ולבנות לעצמם עתיד.

נוכח הפערים הקשים שכבר קיימים בעקבות שנים של דחיקה לשוליים החברתיים, הדרה, הזנחה והפרדה, על מדינת ישראל לנקוט לאלתר, בנוסף, את הצעדים הבאים:

1. הנפקת מספר מזהה חד-ערכי בן 9 ספרות לילדי הפליטים: יש להנפיק לילדי הפליטים מספר מזהה חד-ערכי שיאפשר לכל הרשויות המטפלות בהם זיהוי, מיפוי ותיאום טיפול בילדים. על המספר לכלול 9 ספרות בדומה למספרי זיהוי של אזרחי ישראל כדי שניתן יהיה להזינו במערכות הממוחשבות של הרשויות ולבצע בהן פעולות.

2. פתיחה מיידית של מעונות מפקחים ומסובסדים במספר ובפיזור שיאפשרו קליטת ילדי פליטים בגיל הרך במסגרות מפקחות וסגירת הביביסיטרים: יש להבטיח בראש ובראשונה את המוגנות של הפעוטות החיים בישראל ללא תלות במעמדם האזרחי. יש לספק מסגרות נוספות לגיל הרך ולהגביר את הפיקוח על מעונות יום פיראטיים המסכנים את הילדים השוהים בהם. יש להמשיך ולפעול להכשרת הגנות והמטפלות במעונות היום המפקחים שבהם שוהים ילדי הפליטים ולהרחיב את העבודה הקהילתית עם הורי הפעוטות, בשיתוף הצוות המטפל.

3. ביטול ההפרדה במוסדות חינוך: יש לבטל לחלוטין את ההפרדה הפסולה במסגרות החינוך ולשלב את ילדי הפליטים במסגרות החינוכיות שבהן לומדים ילדי אזרחים ישראלים, תוך מתן מענה לצורכיהם הייחודיים.

4. בירור מעמיק של תופעת הפניית היתר של ילדי פליטים לחינוך המיוחד (הסללה): מהשאלונים שהופצו בקרב הורים פליטים עלה כי שיעור ילדי הקהילה הלומדים בחינוך המיוחד גבוה ב- 167% יותר מהאוכלוסייה הכללית. שיעור גבוה זה מדליק נורה אדומה ודורש את התייחסות, בדיקה וטיפול של משרד החינוך.

5. מיפוי ילדי הפליטים הסובלים מאי-ביטחון תזונתי ומתן מעני הזנה לכל ילד וילדה: יש למפות לאלתר את רמת העוני ואי-הביטחון התזונתי בקרב אוכלוסיית הפליטים וילדיהם, במיוחד נוכח תוצאות סקרים קודמים בנושא, מצבה הסוציו-אקונומי הקשה ונוכח תוצאות השאלונים שהופצו בקרב ההורים לצורך דוח זה, שלפיהם כ- 40%-50% מהילדים אינם מקבלים ארוחה בבית ספר או בגן.

6. צמצום הפערים ההתפתחותיים והלימודיים במוסדות החינוך: יש לפעול לצמצום הפערים ההתפתחותיים והלימודיים באמצעות:

- שעות תגבור, במיוחד במקצועות לימוד שבמרכזם השפה העברית.
- הקמת מערך מוסדר של גישור שפתי ותרבותי בין הורי התלמידים לצוותי החינוך.
- תגבור התמיכה והליווי של הצוותים החינוכיים, לרבות השתלמויות בנושאי היכרות עם קהילות הפליטים ומבקשי המקלט החיות בארץ, דרכים פדגוגיות, מתודולוגיות ודידקטיות לסגירת פערים, במיוחד פערי שפה, פדגוגיה של ילדים בסיכון ועוד.

7. תגבור המשאבים והמענים לאיתור וטיפול בילדי פליטים המצויים בסיכון - מצבי הסיכון הקשים שהילדים חשופים אליהם מחייבים תשומת לב מוגברת והיערכות מיוחדת של משרד הרווחה והמחלקות לשירותים חברתיים שבהם מתגוררים הילדים, תוך הקצאת משאבים מתאימים, עיבוי ההכשרה המותאמת לעובדות הסוציאליות בשטח והרחבת המענים הזמינים להן. כמו כן, יש להנגיש לילדים את שירותי הרווחה במלואם, ובכלל זה - לתת להורים פליטים קצבאות ילדים וקצבאות ילד נכה.

8. מיפוי מצבם הבריאותי של ילדי הפליטים ומתן גישה מלאה לשירותי בריאות לכל הילדים - הממצאים הקשים שלפיהם רבים מילדי הפליטים גדלים ללא גישה לשירותי בריאות מחייבים כי משרד הבריאות ימפה לאלתר את מצבם הבריאותי של הילדים ויפעל למתן גישה מלאה לשירותי בריאות לכל הילדים. על המשרד להבטיח כי ילדים להורים פליטים שאינם מסוגלים לעמוד בתשלומי הביטוח הרפואי לא ייפגעו מכך, בדגש על משפחות חד-הוריות ומשפחות לילדים עם צרכים מיוחדים.

9. מתן אופק לנוער ולצעירים: על מדינת ישראל להעניק לנוער ולצעירים שגדלו כאן מעמד תושב שיאפשר להם לבנות את עתידם, לרבות כל הזכויות הכלכליות והחברתיות הנלוות למעמד זה. יש לפתוח את החסמים הקיימים כיום בתחום ההכשרות המקצועיות, הרישוי המקצועי, רישיון נהיגה, והשכלה גבוהה, ולתת לנוער ולצעירים הזדמנות אמיתית לממש את הפוטנציאל שלהם ולתרום את המירב לחברה הישראלית - שבה גדלו ובה הם חיים.

פרק ב' הנתונים הקיימים והפערים בנתונים הקיימים

ילדי פליטים אינם מקבלים מספר זיהוי בלידתם, אך שרובם המוחלט נולדו בארץ. עובדה זו פוגעת באפשרות הרשויות להבטיח במלואן אפילו את מעט הזכויות המוקנות להם עד גיל 18 - לחינוך, בריאות ורווחה. בהיעדר מספר מזהה חד-ערכי, כל רשות מספקת לילד מספר מזהה משלה, וכך נפתח הפתח לכך שילדי פליטים "יפלו בין הכיסאות" כשנדרש טיפול בין-רשותי בילד או אף כשהוא עובר ממסגרת למסגרת חינוכית, רווחתית או בריאותית. בחינה מדוקדקת של כל מקורות המידע המחזיקים בנתונים על ילדי הפליטים מעלה כי מדינת ישראל אינה מחזיקה בנתונים מדויקים על מספריהם, מקום מגוריהם, ונראה שאפילו לא על המסגרת החינוכית שבה הם שוהים.

להלן יוצגו דוגמאות לפערים שעלו במהלך הכנת הדוח בין הנתונים המצויים בידי הרשויות השונות על מספרי ילדי הפליטים. לעיתים מדובר בפערים מספריים גדולים, שאין דרך ליישבם, והמעידים על כך שאין בידי הרשויות בישראל מידע מהימן וברור על אוכלוסיית ילדים זו.¹⁰ יצוין, כי מכיוון שחוק לימוד חובה חל רק מגיל 3 והאחריות על הגיל הרך הועברה למשרד החינוך רק לאחרונה, אין למשרד נתונים על קבוצת גיל זו. בקשת חופש מידע שהגיש ארגון א.ס.ף למשרד הבריאות לקבלת נתונים על מספר התינוקות והפעוטות שהוריהם פליטים ומבקשי מקלט ומטופלים בטיפות חלב ברשויות לא נענתה.

הטבלה הראשונה מציגה את מספר ילדי הפליטים בגילי 3-6 לפי חלוקה לרשויות מקומיות. הנתונים מתבססים על תשובות שקיבלנו בשנה "ל תשפ"ג (2022-2023) מחלק מהרשויות המקומיות שאליהן פנינו¹¹ וממשרד החינוך:

¹⁰ וראו גם הנתונים המוצגים באתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בלוח: תלמידים זרים לפי תכונות נבחרות תשפ"ב.
¹¹ עיריות נתניה, בני ברק, פתח תקווה, אשקלון ורחובות, לא השיבו על בקשות חופש המידע שהגשנו אליהן (נכון למועד פרסום הדוח) חרף החובה החוקית לעשות זאת.

גני ילדים

הפרש (פערים בין הנתונים של מספרי הילדים)	נתונים ממשרד החינוך נכון לתאריך: 1.2.23	נתונים מהרשויות המקומיות נכון לשנה"ל 2023-2022		
113	70	183	אילת	
69	40	109	לוד	
2	28	30	חולון	
37	4	41	באר שבע	
22	11	33	קריית מלאכי	
19	6	25	גדרה	
61	30	91	אשדוד	
44	18	62	ראשון לציון	
7	9	2	חדרה	
15	14	29	רעננה	
23	12	35	חיפה	
1066	382	1,448	תל-אביב יפו	
הפרש	סה"כ	סה"כ	הפרש	
1,464	624	2,088		

הפער בין הנתונים שהתקבלו ממשרד החינוך לבין הנתונים שהתקבלו מהרשויות עצמן, אודות ילדים בגילי 3-6 הנמצאים ב-12 רשויות מקומיות בשנת הלימודים 2023-2022, הוא 1,464 ילדים. הפער אודות ילדים בגילי יסודי באותן הרשויות ובאותה השנה הוא 944 ילדים. מדובר על פער של 2,261 ילדים בגילי 3-12, מספר בלתי נתפס של ילדים מתחת לרדאר של הרשויות האמונות על הטיפול בהם.

הטבלה השנייה מציגה את מספר ילדי הפליטים בגילי 6-12 לפי חלוקה לרשויות מקומיות בשנה"ל תשפ"ג (2023-2022). גם כאן הנתונים מתבססים על תשובות שקיבלנו מהרשויות המקומיות וממשרד החינוך:

יסודי

הפרש (פערים בין הנתונים של מספרי הילדים)	נתונים ממשרד החינוך נכון לתאריך: 1.2.23	נתונים מהרשויות המקומיות נכון לשנה"ל 2023-2022		
19	341	322	אילת	
3	149	152	לוד	
16	155	171	חולון	
21	44	65	באר שבע	
1	48	47	קריית מלאכי	
5	38	33	גדרה	
10	156	166	אשדוד	
50	71	21	ראשון לציון	
45	51	6	חדרה	
12	53	65	רעננה	
14	82	68	חיפה	
856	2,166	3,022	תל-אביב יפו	
הפרש	סה"כ	סה"כ	הפרש	
784	3,354	4,138		

הטבלה השלישית מראה נתונים שקיבלנו מרשות האוכלוסין וההגירה אודות מספר ילדי הפליטים בין גילי 0-17 לפי חלוקה לרשויות המקומיות, נכון ל-4.1.22:

עיר/ ישוב	ילדים בגילי 0-17	עיר/ ישוב	ילדים בגילי 0-17
תל אביב יפו	3,774	גדרה	67
אילת	605	יבנה	59
נתניה	402	חולון	39
ירושלים	383	אור יהודה	31
בני ברק	377	שדרות	30
אשדוד	270	הרצליה	26
פתח תקווה	185	ערד	25
אשקלון	180	נתיבות	24
לוד	144	קריית גת	23
באר שבע	127	בת ים	22
רחובות	126	רמת גן	22
קריית מלאכי	122	כפר סבא	12
חיפה	107	בית שמש	10
ראשון לציון	96	יתר הישובים	87
רעננה	75	לא רשומים	734
חדרה	68	סה"כ	8,252

למרות מועדי קבלת הנתונים השונים, ולמרות טווח הגילים הרחב יותר המופיע בטבלת רשות האוכלוסין וההגירה (0-17), עדיין מדובר בבערים לא סבירים לעומת הנתונים שהתקבלו ממשרד החינוך והרשויות עצמן. זאת, בפרט נוכח העובדה שכיום רוב ילדי הקהילה נמצאים בטווח גילי היסודי והגן (כך שהפערים בנתונים הנובעים מהשונות בטווח הגילים הם יחסית זניחים). בשום מצב אין זהות או אף דמיון בין הנתונים.

זאת ועוד, בנושא זה (ביחס לשנים קודמות) נאמר בדוח של מרכז המחקר והמידע של הכנסת כן: "בבואנו לבחון את נתוני התלמידים הזרים עבורם רשומות כארצות לידה אריתריאה וסודן לפי רשות המגורים, מצאנו כי בנתוני משרד החינוך על תלמידים אלה ישנם כ-1,550 תלמידים בשנת תשפ"א (לעומת כ-1,150 בתש"פ) אשר לגביהם לא רשומה רשות מקומית כרשות מגורים. מדובר בערך ברבע מכלל התלמידים הזרים שמוצאם מאריתריאה וסודן אשר לא ניתן לשייכם לרשות מקומית, ומכאן כי בחינת התפלגות התלמידים מארצות אלו ברשויות מקומיות על סמך נתוני רשות המגורים היא חסרה ביותר ואינה משקפת את תמונת המצב המלאה"¹².

הנה כי כן, אין התאמה מלאה בין הנתונים הידועים לרשויות השונות על ילדי הפליטים מאריתריאה ומסודן, ולמעשה אין בידי אף גורם נתונים מלאים על מספרם. היעדר נתונים מלאים מגביר את הסיכון לכך שדווקא ילדים אלה, שהם ומשפחותיהם ממילא פגיעים ומודרים במיוחד, נמצאים "מתחת לרדאר" של הגופים שאמונים על הדאגה והטיפול בהם כמו גם על התפתחותם - רשויות הרווחה, הבריאות והחינוך, וכן ארגוני החברה האזרחית העוסקים בתחום. קיים צורך חשוב ודחוף להקים מרשם אחוד ומרכזי של "ילדי זרים", על ידי מתן מספר זיהוי אחד שילווה את הילד/ה מלידתו/ה. היעדר מספר זיהוי אחד לצד קיומם של כמה מספרי זיהוי "פיקטיביים" לכל ילד/ה, מקשים על תיאום הטיפול בו על ידי הגורמים השונים ומגבירים את הסיכון שמא "ייפול בין הכיסאות".

¹² דוח מרכז מחקר ומידע של הכנסת מינואר 2021 על "תלמידים זרים שמוצאם מאריתריאה וסודן במערכת החינוך".

פרק ג' הגיל הרך

צילום: רמי גודוביץ

1. מסגרות חינוך לגיל הרך (גילי לידה עד 3)

רוב ילדי הפליטים שוהים בשנות חייהם הראשונות במסגרות יום פיראטיות, המכונות "בבייביסטרים". מסגרות אלה מאופיינות בתנאים פיזיים שמסכנים את שלום הילדים; בתקינה נמוכה, בחוסר תקשורת עם הילדים, חוסר בגרייה, תזונה לקויה, ליקויים בטיחותיים רבים וצוות לא מקצועי.

כאמור, עוד בשנת 2013 קבע דוח מבקר המדינה כי "בבייביסטרים נמצאים הילדים בתנאים של הזנחה מתמשכת. הילדים שוהים בלולים במרבית שעות היום, ללא פעולות גרייה והעשרה; התנאים הפיסיים קשים - דלות, צפיפות, עזובה והזנחה; הטיפול, ההשגחה וסיפוק הצרכים ההתפתחותיים של הילדים לוקים בחסר, ומעכבים את התפתחותם הקוגניטיבית והמוטורית של הילדים"⁹. ועדיין, עשר שנים אחרי (2023), ברוב המקרים והערים, ילדי הקהילה בגילי לידה עד 3 שוהים בבבייביסטר משעות הבוקר המוקדמות עד לשעות הערב המאוחרות.

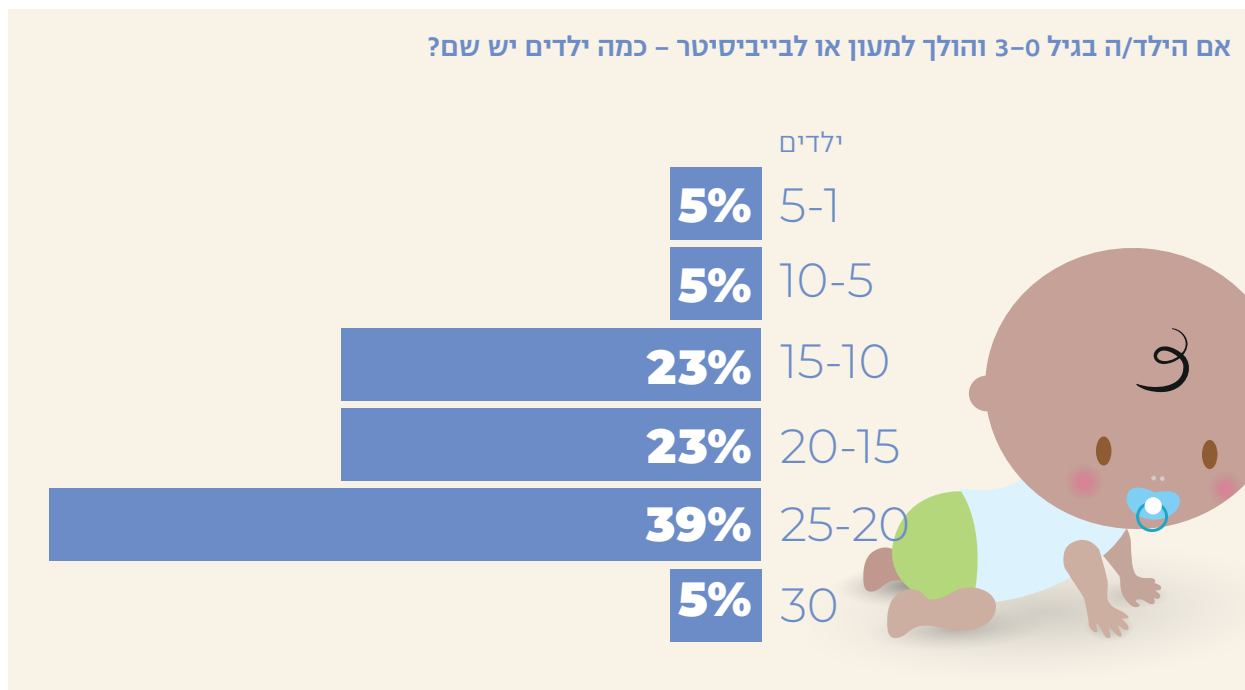
כך ראוהו (שם בדוי), אחת האימהות שהתראיינו לצורך דוח זה, סיפרה על בתה שהייתה בבבייביסטר בירושלים:

"הבת שלי הייתה בבבייביסטר - ממש קשה. אין להם אם הם רוצים לישון אפילו מיטות. אין איפה לשחק. רק היו מחזיקות אותם איפה שהן חיות, חדר וחצי. סלון יש, שולחן אוכל וסלון, וכל מני דברים של הבית, זה ממש צפוף. הבת שלי הייתה חוזרת עם מכות על כל הפנים, כל הפנים שחור, נפוח. בגיל הזה הם זוחלים ומתחילים ללכת ולא חזקים, והאזור לא פנוי - היא (הבת שלי) הייתה נופלת על השולחן, על דברים של הבית, כאילו - האזור לא היה בטוח לילדים."

(ראוהו שם בדוי, פליטה המתגוררת בירושלים)

ברוב המקרים הילדים בבבייביסטר נמצאים תחת השגחתה של אשת צוות אחת, בצפיפות, מבלי לצאת מהדירה, ולעיתים גם מבלי לצאת מהעריסה. משעות אחר הצהריים מצטרפים לפעוטות גם ילדים מגני עירייה, אשר אינם רשומים למסגרות אחר-הצהריים מסיבות כלכליות. מצב זה מגביר את הצפיפות בבבייביסטר ומגביר את הסיכון לילדים.

מהשאלונים שהעברנו בקרב הורי הקהילה עולה כי:

מהשאלונים עולה כי פעוטות רבים נמצאים במסגרת עם עוד 25 פעוטות, עם השגחה של שתי מטפלות בלבד. המשמעות היא כי כמות הפעוטות פר גונת היא מעל התקינה המותרת בחוק, העומדת על מטפלת אחת ל-6 תינוקות עד גיל 15 חודשים (וגודל קבוצה מקסימלי של 15 תינוקות); ל-9 פעוטות עד גיל 24 חודשים (וגודל קבוצה מקסימלי של 22 פעוטות), ול-11 פעוטות על גיל 36 חודשים (וגודל קבוצה מקסימלי של 27 פעוטות).

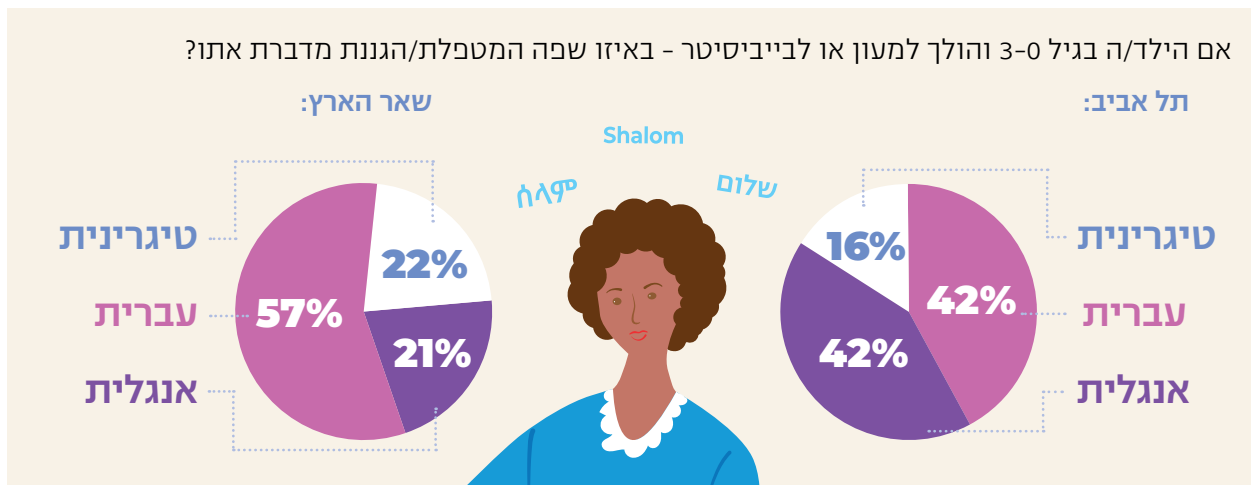
יתרה מזו, אף שידוע כי זמן מסך אינו מומלץ בגיל הרך (מחקרים מצביעים כי מתחת לגיל שנתיים מומלץ להימנע מזמן מסך באופן מלא) וגורם לעיכובים התפתחותיים בקרב פעוטות,¹⁴ ניכר כי הפעילות המרכזית של הפעוטות במשך ימים ארוכים היא בהייה בטלוויזיה. כך תיארה אחת מנשות הצוות שעובדות עם הקהילה את הבייביסיטר:

“חדר לא גדול, מלא בלולים, בחלקם 2 ילדים. על הקיר טלוויזיה גדולה, מודרנית, והילדים יושבים והעיניים על הטלוויזיה. אין כמעט מרחב תנועה/ספרים/תזונה... האישה הוציאה סלסלה עם ממתקים.”

וכך עולה מחוות דעתה של פרופ' יעל לייטנר:

“העיכוב ההתפתחותי המשמעותי ממנו סובלים רבים מהילדים אינו נובע מתכונות גנטיות/מולדות אלא מחסך סביבתי-חינוכי עמוק שלא נראה באוכלוסיות אחרות בישראל. חלקם של הילדים לא התנסו במשחק כגון פאזל, משחקי הרכבה, הקראת ספרים ואפילו משחקי בובות.”¹⁵

כמו כן, במסגרות פיראטיות רבות המטפלות אינן דוברות את שפת האם של הילדים ומתקשרות עמם באנגלית, ערבית או עברית אף על פי שזו אינה שפת אימם ולעיתים אף אינה שפת אימן של המטפלות. מפי המטפלות הילדים לומדים שפה רצוצה, ובמקביל הם מבלים עם הוריהם שעות מעטות במהלך היום, כך ששפת אימם אינה מושרשת. כך, ילדי הפליטים אינם זוכים להקניה שפתית תקינה ותהליך ההתפתחות השפתית שלהם נפגע. מהשאלונים שהעברנו בקרב הורי הקהילה עולה:

כמחצית מהורי הקהילה שענו על השאלונים הגיבו כי הגנת במעון או בבייביסיטר דוברת עברית. משמע שכמחצית מהילדים לא רוכשים את השפה העברית מגילי ינקות, אלא נתקלים בה לראשונה בגני עירייה. ערבית היא שפה נוספת, שלא שאלנו עליה, אך מדוברת בבייביסטרם, למשל בירושלים.

שהותם של הילדים בבייביסטרם היא ברירת מחדל של ההורים, בעיקר של האימהות, שצריכות לעבוד שעות נוספות, לרוב בשכר מינימלי, כדי להתפרנס ולפרנס את ילדיהן. אימהות מסוימות, אלו שמקבלות סיוע מאב הילדים, יכולות לבחור לא לשלוח את הילדים לבייביסיטר, לצמצם בהיקף שעות העבודה ולעבור תקופה כלכלית קשה יותר, אך ברוב המקרים הדבר לא באפשרותן. כך סיפרה אחת האימהות בירושלים:

“לא היה לי בחירה אחרת. פשוט עבדתי שעות, אז אמרנו (אני ובעלי) שנוריד שנינו שעות והסתדרנו לשנתיים. היה קשה כלכלית אבל הסתדרנו. גם את שני הילדים האחרים לא שלחתי לבייביסיטר. יש הרבה אימהות חד הוריות, יש הרבה, כמעט כולן. אנחנו היחידים בירושלים ששמרנו ככה במשמרות על הילדים. חלק חד הוריות, אצל חלק הבעלים לא מסכימים להישאר בבית. מכל מיני סיבות.”

¹⁴ מחקר של היחידה להתפתחות הילד בבית חולים איכילוב, בהובלת פרופ' יעל לייטנר, ראו [כתבה](#) במהדורה ראשונה של חדשות 12 מיום 23.08.23 - החל מדקה 23:46.

¹⁵ חוות דעת פרופסור יעל לייטנר, הוגשה בתמיכה לעתירה נגד מדיניות ההפרדה של עיריית תל-אביב יפו במסגרות חינוך בעיר (עת"מ 7240-08-21 בראון ואח' נ' עיריית ת"א ואח').

כפי שעולה מדוח מחקר שפרסמה אוניברסיטת תל אביב בנושא התנאים ההתפתחותיים בבייביסיטרים, "תינוקות רבים מפתחים עיכובים התפתחותיים ורגשיים עד לכדי נזק נפשי, פיזי והתפתחותי בלתי הפיך. המשמעות של שהייה ממושכת במסגרות שבהן החסך כה קשה, הינה פגיעה התפתחותית חמורה ומתמשכת בשכבה רחבה של ילדים בגיל הרך".¹⁶ כאמור, לצד הפגיעה ההתפתחותית החמורה, השהייה בבייביסיטרים אף מסכנת את חיי הפעוטות: "השלכות השהייה בבייביסיטרים ומאפייניהם מלמדים אפוא על סיכוי רב לפגיעה של ממש בהתפתחותם התקינה של פעוטות ושל ילדים, ולעיתים על סכנה ממשית לחייהם".¹⁷ ואכן, בשנים האחרונות מצאו את מותם כמה פעוטות כתוצאה מהזנחה ומהתנאים הקשים במסגרות הפיראטיות.¹⁸

עקב המצב החמור במסגרות אלו התקבלה בשנת 2015 החלטת ממשלה להעביר 56 מיליון שקלים ב-4 שנים (14 מלש"ח לשנה) להקמה ותפעול של מסגרות מפוקחות במודל "יוניטף", שישמשו חלופה למסגרות הפיראטיות.¹⁹ לפי מודל זה פועלות מסגרות לתינוקות ולפעוטות מקהילות הפליטים שאותן מנהלות גנות ונשות צוות מקהילות אלה ומקהילות מהגרים אחרות, והכול בפיקוח ובהכשרה של צוותי חינוך של העמותות המפעילות את המסגרות ("יוניטף" ו"לשובע"). בסוף שנת 2021 התקבלה החלטת ממשלה נוספת להעברת 30 מלש"ח ב-4 שנים, מינואר 2023 (7.5 מלש"ח בשנה) להמשך הפעלת המסגרות המפוקחות.²⁰ נכון לאוגוסט 2023 נפתחו בתל אביב כ-4 מסגרות כאלו²¹ אשר נותנות מענה רק לכ-600 מהפעוטות בעיר, מסגרת נוספת ברחובות ואחת נוספת באילת, כך שההערכה היא כי לפחות מחצית מהפעוטות שוהים עדיין במסגרות היום הפיראטיות.

מהראיונות עם הורים עולה כי מצב הילדים במסגרות המפוקחות במודל יוניטף טוב יותר לעומת מצבם בבייביסיטרים. כך, אחת האימהות שילדיה לומדים בתל-אביב סיפרה:

"יוניטף יותר טוב מהבייביסיטר. לפחות הם מקבלים מזגן. בבייביסיטר מדליקים מזגן רק כשהורים באים, וואים לפי הזיעה של הילדים. גם יש שם חוקים (ביוניטף), אבל זה תלוי בגנות".

משיחות עם נשות חינוך שעובדות עם קהילות פליטים ברחבי הארץ עולה כי להרחבת מודל יוניטף יש יתרונות רבים אך היא טומנת בחובה גם מורכבות. מחד גיסא, מודל יוניטף כולל את הגברת הפיקוח על המסגרות שבהן שוהים הילדים, והגברת הפיקוח מבורכת, נדרשת ורצויה. מאידך גיסא, מודל יוניטף משמר את ההפרדה בחינוך בין ילדי פליטים לבין ילדי ישראלים. ההפרדה הזו היא לכשעצמה עלולה לפגוע בהתפתחות התקינה של הילדים, כמו גם בהשתלבות החברתית שלהם בהמשך חייהם, כפי שיתואר בהמשך הדוח.

אף שחוק לימוד חובה לא חל על ילדים בגילי לידה עד 3, והמדינה אינה חייבת להעמיד להם מסגרות חינוך, היא גם אינה יכולה להתעלם מהסכנה הממשית לשלום חיי הילדים השוהים במסגרות הפיראטיות. היא אף אינה יכולה להתעלם מהנזק ההתפתחותי הניכר שנגרם להם, אשר משפיע קשות בשנות הגן ובית הספר, הן על ילדי הפליטים והן על מערכת החינוך העירונית שבה הם משתלבים. לפיכך, על המדינה להקים חלופות למסגרות אלה על מנת לאפשר את קליטת כל התינוקות והפעוטות בני קהילות הפליטים ללמוד במסגרות מפוקחות ומסובסדות. בד בבד, על משרד החינוך להדק במידה ניכרת את הפיקוח על המסגרות הפיראטיות ולהביא לסגירת כל מסגרת שנמצא כי היא מסכנת את חיי הילדים או את התפתחותם ואינה עומדת באמות המידה החלות על מסגרות יום מפוקחות. על הרשויות המקומיות שבתחומיהן פועלות המסגרות הפיראטיות לפעול בשיתוף פעולה עם הממשלה בעניין זה. יפים לעניין זה דבריה של ד"ר חגית גור זיו:

¹⁶ דוח אוניברסיטת תל אביב, הערת שוליים 5

¹⁷ דוח מבקר המדינה, הערת שוליים 9

¹⁸ הארץ, אורלי וילנאי, 30.3.2015, "תינוק נוסף מת ב"מחסני הילדים" בדרום תל אביב, החמישי בתוך חודשיים".

¹⁹ החלטה ממשלה מ-8.4.2015 בדבר תגבור שירותי תמיכה וטיפול בתינוקות ופעוטות של זרים חסרי מעמד אזרחי בישראל מס' 2487

²⁰ החלטת ממשלה מ-12.12.21 מס' 796 בעניין המשך תגבור שירותי תמיכה וטיפול בתינוקות ופעוטות של זרים חסרי מעמד אזרחי בישראל, הארץ, בר פלג, 12.12.21, "הממשלה אישרה את חידוש מתן התקציב להפעלת פעוטונים לילדי מבקשי

מקלט".

²¹ כל מסגרת עשויה לכלול מספר כיתות.

"חשוב לציין שאילו ילדים בעלי אזרחות ישראלית היו מוחזקים בתנאים אלו, הרשויות המקומיות היו סוגרות את המסגרות הללו מיד. כבר בשנות השבעים, כשהייתי מפקחת על גני ילדים פרטיים במחוז הדרום מטעם משרד החינוך, בשיתוף עם הרשות המקומית, הוצאנו צווי סגירה למסגרות מסוג זה שהיו יותר טובות מאלו שקיימות היום לילדי פליטים ומהגרי עבודה. הרשויות אינן אוכפות את החוק כשמדובר בבייביסיטרים של ילדי פליטים כי אין להן מסגרות חלופיות להציע להורים שעובדים בעבודות השחורות של החברה. זכור לי רק מקום אחד שנסגר על ידי עיריית תל אביב, מקום שפעל בקומה השלישית של בניין תעשייתי ליד התחנה המרכזית. התנאים בו היו איומים, עוד יותר גרועים מהתנאים הגרועים של שאר המקומות, מחפירים עד כדי כך שהעירייה לא יכלה להתעלם מההתעללות בילדים שהתרחשה שם".²²

2. טיפות חלב

לפי גורם מרכזי בטיפת חלב (נפת פתח תקווה והסביבה), טיפת חלב היא לא גוף פוליטי ומהרגע הראשון היה ברור כי ילודים ותינוקות יקבלו את כלל השירותים ללא קשר למעמד שלהם או של הוריהם. כאמור, בקשת חופש מידע שהגיש ארגון א.ס.ף למשרד הבריאות לקבלת נתונים על מספר התינוקות והפעוטות שהוריהם פליטים ומבקשי מקלט ומטופלים בטיפות חלב ברשויות לא נענתה, ואולם מהראיונות עם צוותי הסיעוד שעובדים עם הקהילות הן "יחסית נותנת אמון וללא חשדנות כלפי המערכת", חשדנות שלדבריהן נכחה יותר בעבר, בשנותיהם הראשונות של הפליטים בישראל. למשל, בנפת פתח תקווה, ברמלה, לוד, מודיעין והסביבה, נשות הצוות דיווחו כי הרוב הגדול של הקהילה מחוסנים, מקפידים להגיע לחיסונים בזמן, מקפידים על תשלומי ביטוח רפואי ועוד. עם זאת, כמתואר בהמשך הדוח, לא כך הדבר כאשר מדובר בקבלת שירותי בריאות סדירים בגילים מאוחרים יותר.

3. גני עירייה (גילי 3-6)

"בגיל שלוש הרבה מהילדים מגיעים לגני עירייה רגילים בלי השפה העברית. בבית מדברים טיגרניה, במעון ערבית, אז אין להם שום קשר לעברית בזמן הזה" (מרואינת מירושלים).

בהגיעם לגיל 3 נרשמים רוב ילדי הפליטים לגנים העירוניים. ההערכה היא כי בחינוך הקדם-יסודי לומדים ברחבי הארץ כ-3,000 ילדי פליטים. רבים מהם מגיעים לגני העירייה כשהם בפערים של שנתיים בהשוואה לילדי ישראלים בני גילם, והדבר מתבטא בפערים התפתחותיים בתחומים שונים, בהם התפתחות שפתית, התפתחות מוטורית, יכולת חברות, התפתחות רגשית ועוד. למעשה, רובם המוחלט של ילדי הפליטים מגיעים לגנים העירוניים עם התפתחות שפתית לקויה, כשהם כמעט ולא שולטים בשום שפה, כך שרק בגיל שלוש זוכים להקנייה שפתית מובנית.

בחלק מן הרשויות המקומיות מתקיימת הפרדה בגנים, וילדי פליטים לומדים במסגרות נפרדות מילדי ישראלים. הפרדה זו אינה חוקית, והיא פוגעת בשוויון ההזדמנויות של הילדים להתפתח ולהצליח, שכן היא פוגעת ביכולתם לצמצם את הפערים ההתפתחותיים, השפתיים והלימודיים שמשאירים אותם מאחור. התוצאה היא דחיקה נוספת של הפליטים וילדיהם לשולי החברה בישראל. בתל אביב-יפו, הרוב המוחלט של גני העירייה שבהם לומדים ילדי פליטים ומהגרים, פועלים בהפרדה. בתוך כך בשנת הלימודים תש"פ, הסיעה עיריית תל-אביב ילדי פליטים ומהגרים בגילי גן לאשכולות גנים בצפון העיר, מפאת מחסור בכיתות גן בדרום העיר, אך הקפידה לשמור על ההפרדה בינם לבין ילדי ישראלים הלומדים באשכולות אלה בצפון העיר. כך, היו אשכולות גנים בצפון תל אביב, שבהם חמש כיתות גן לילדי ישראלים ועוד כיתות גן מופרדת לילדי פליטים.

²² חוות דעת, ד"ר חגית גור זיו, הוגשה בתמיכה לעתירה נגד מדיניות ההפרדה של עיריית תל-אביב יפו במסגרות חינוך בעיר (עת"מ 7240-08-21 בראון ואח' נ' עיריית ת"א ואח').

גם בערים נוספות, כמו בני ברק וירושלים מתקיימת הפרדה בחינוך בגילי הגן, אך סיבותיה שונות. כך סיפרה מרואיינת מהקהילה על ההפרדה בגנים בירושלים:

"יש גנים מופרדים רק של הקהילה – חמישה גנים. הם לא רק של הקהילה, אבל פשוט אין ילדים אחרים ישראלים באזור. זה במרכז העיר, יש רק דתיים במסגרות משלהם. מצד אחד, אומרים שזה טוב כי יש להם (לילדי הפליטים) כבר פער מול הילדים הישראלים. אבל מצד שני, גם אחרי גן חובה, הם עוברים לבתי ספר רגילים וההשפעה נגרת ומחמירה. העירייה לא מכריחה אותנו, אנחנו יכולים לרשום את הילדים לאן שנרצה, אבל העירייה לא מסבסדת נסיעות לגנים, רק לבית ספר."

עם זאת, יש ברחבי הארץ גנים עירוניים משולבים, שבהם לומדים ילדי פליטים יחד עם ילדים ישראלים. כך למשל מצאנו גנים משולבים בירושלים ובאילת: מצד אחד, השילוב המתקיים בגנים הללו עשוי לסייע בצמצום הפערים בין ילדי ישראלים לילדי פליטים; מצד שני הגנים הללו סובלים מחוסרים משמעותיים בהדרכה וליווי של צוותי החינוך ובתגבור ילדי הפליטים, דבר שלא מאפשר את צמצום הפערים.

עבור רוב הגנות, זוהי הפעם הראשונה שהן פוגשות את הקהילה ועובדות עימה, כאשר העבודה כוללת חשיפה לתרבויות ושפות חדשות כמו גם חשיפה לסוגיות של זהות והיעדר מעמד, והיכרות עם צרכים ייחודיים נוספים המאפיינים את ילדי הפליטים. ככלל, הגנות אינן מקבלות הכשרה וליווי מספיקים לעבודה עם קהילת הפליטים; בשנים האחרונות מוצעות לצוותים החינוכיים הכשרות שונות, אך הן אינן נותנות את המענה המלא והנדרש, והצוותים מעידים על עומס רגשי, תסכול, מצוקה ותחושה קשה של אוזלת יד. כמו כן, הגנים המשלבים סובלים מכך שלא ניתנים שירותי גישור ותרגום שפתי ותרבותי ולא מוקצים תקנים למטרה זו. הגנות נאלצות לעשות את עבודתן ללא גישור מוסדר ועל כן מתקשות לתקשר עם הורי הילדים, לעדכן אותם על מצב הילדים, להחתימם על טפסים ולעבוד עימם במשותף על מנת להעניק לילדיהם את הטיפול המיטבי.

זאת ועוד, אבחוני התפתחות וטיפוליים פרא-רפואיים לילדים הסובלים מעיכוב התפתחותי ניתנים בשנים הראשונות על ידי קופות החולים, ולכן ילדי פליטים שאינם מבוטחים ב"הסדר מאוחדת"²³ נמצאים בתת אבחון ופעמים רבות לא זוכים לטיפול המתאים לצורכיהם ולשילוב בגן ילדים מותאם. כואולם, גם כאשר הילד זוכה לאבחון, הגנות נאלצות להנגיש להורים בעצמן את משמעות התהליך והפרטים הנדרשים, לסייע להם, בתרגום הטפסים, בקביעת התורים ובהנגשת יתר מידע שרובו ככולו בעברית. הדבר מקשה הן על הילד עצמו שלא זוכה לטיפול המגיע לו, הן על הצוות החינוכי שאינו מוכשר לעבודה עם ילדים עם צרכים מיוחדים והן על יתר ילדי הגן.

כמו כן, גם במקרים שבהם הילדים מקבלים טיפולים פרא-רפואיים במרכזי התפתחות הילד, מתקשים ההורים לעיתים לקחת את ילדיהם לטיפולים שפעמים רבות אינם ניתנים בקרבת מגוריהם, והם לא מקבלים את הטיפול שמגיע להם. נוכח האמור, ולמרות מאמציהם של גנות וצוותים חינוכיים מסורים, הילדים מסיימים את גן החובה מבלי להיות מוכנים לכיתה א'. הגנות משקיעות את רוב זמןן בפיתוח מיומנויות שבאופן רגיל הילדים היו אמורים לפתח בגילי הינקות ובגיל הרך, והילדים אינם מוכנים הן ברמה הרגשית-התנהגותית והן ברמה הפדגוגית למעבר לבית הספר.

²³ "הסדר מאוחדת" הוא הסדר מינהלי שמאפשר ביטוח בריאות לקטינים שהוריהם פליטים ומבקשי מקלט (כמו גם קבוצות נוספות של "חסרי מעמד") בתשלום מסובסד של 120 ש"ח לחודש לילד ועד 240 ש"ח לחודש לכל ילדי המשפחה (2 ויותר). ביטוח במסגרת ההסדר מאפשר לילדים לקבל שירותי בריאות על ידי קופת חולים מאוחדת בדומה לסל הבריאות הניתן לילדי ישראלים לפי חוק ביטוח בריאות ממלכתי.

פרק ד' גילי יסודי

ילדי הפליטים, שלרוב שהו בגילי לידה עד 3 בבייביסיטרים ולמדו בגילי 3-6 בגני ילדים שהם במקרים רבים מופרדים, מגיעים לכיתה א' עם פערים התפתחותיים סביבתיים, נרכשים ונגררים. הפערים נוגעים לתחומי השפה, הקוגניציה, המוטוריקה העדינה והגסה (למשל, היכולת להחזיק עיפרון), כישורים חברתיים ותקשורתיים, יכולת תעסוקה ומשחק ועוד. פועל יוצא מרכזי של הפערים הנרכשים הללו הוא ההסללה (הפניית יתר) של ילדי הפליטים לחינוך המיוחד בשלבי בית הספר - ועל כן בתת-הפרק הבא.

1. חינוך רגיל/ חינוך מיוחד

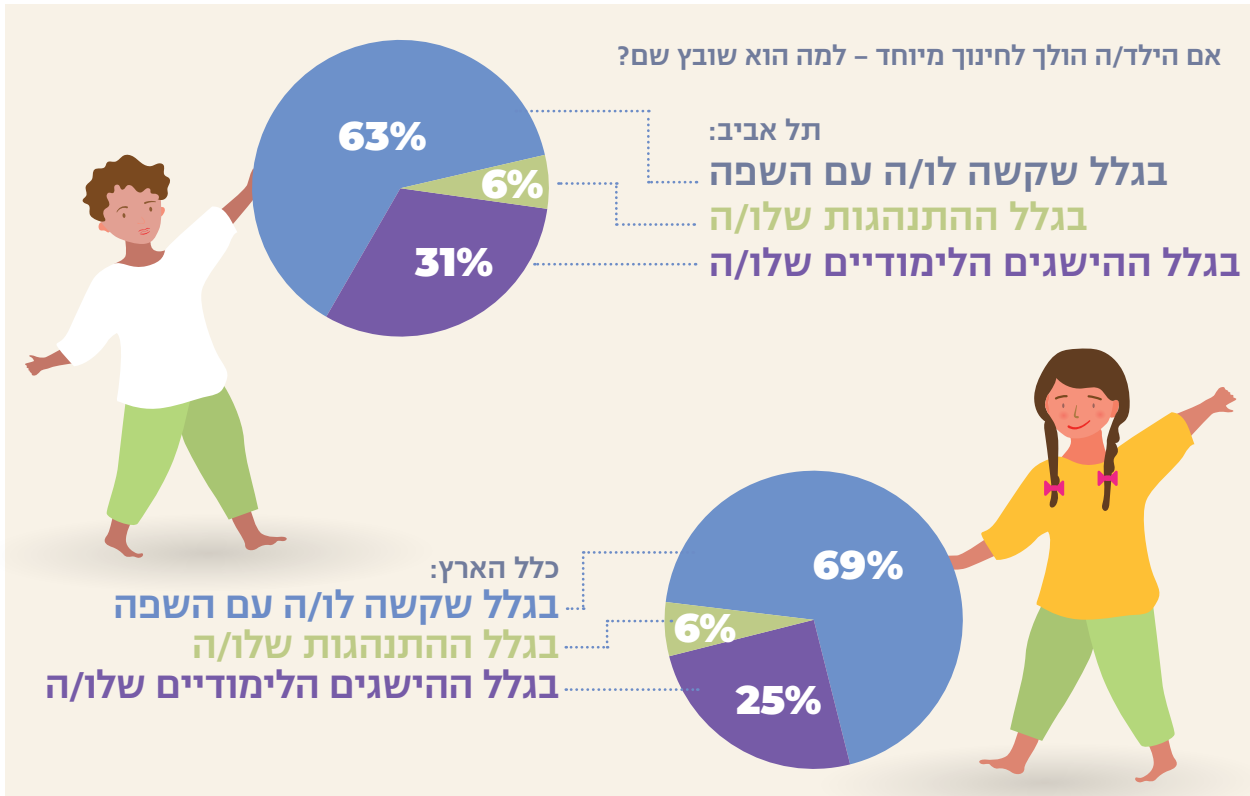
מהשאלונים שנערכו בקרב 68 הורים מן הקהילה, עולה כי כ-32% מילדי קהילת הפליטים לומדים במסגרות או בכיתות של חינוך מיוחד, זאת, לעומת כ-12% בלבד בקרב ילדי האוכלוסייה הכללית.²⁴ אף שאין מדובר במדגם מייצג, שיעור גבוה זה מעורר דאגה ודורש התייחסות ובדיקה נוספת של משרד החינוך: הכמות הגדולה והחריגה לכאורה של ילדי הקהילה המאובחנים כבעלי צרכים מיוחדים ללא מקור אורגני - 167% יותר מהאוכלוסייה הכללית - מעוררת סימני שאלה אם אין הפניית יתר של ילדים אלה לחינוך המיוחד, זאת, במיוחד לנוכח דבריה של פרופ' יעל לייטנר, מנהלת המכון להתפתחות הילד באיכילוב:

"העיכוב ההתפתחותי והחסך הסביבתי המתמשך, לצד היעדר התאמה במסגרות החינוך, מביאים להפניית חלק נכבד מהילדים למערך החינוך המיוחד העירוני. למעשה, בתנאים הקיימים במערכות החינוך כיום, העיכוב ההתפתחותי הסביבתי הניכר מציב ילדים רבים נוספים כעומדים בתנאי הזכאות לחינוך מיוחד על אף שכאמור אין בהם כל בעיה אורגנית ופוטנציאל ההתפתחות שלהם תקין לחלוטין. החסך הסביבתי בו אנו נתקלים במכון להתפתחות הילד באופן עקבי חורג באופן ניכר מכל חסך סביבתי בו נתקלנו לאורך השנים באוכלוסיות אחרות".²⁵

(פרופ' לייטנר, מנהלת המכון להתפתחות הילד, בי"ח איכילוב)

²⁴ סקירה של ממשל של הכנסת: מערכת החינוך המיוחד (ינואר 2023)
²⁵ חוות דעת, פרופסור יעל לייטנר, הערת שוליים 15.

בתוך כך, שאלנו את הורי הקהילה במסגרת השאלונים:

מהשאלונים עולה כי רוב ניכר של הילדים מאובחנים על בסיס קשיי שפה, כשכאמור לפי מומחים מקורם של קשיים אלה סביבתי ולא אורגני. כך גם פרופ' מרסלו וקסלר:

"הפער הקיים בין ילדי מבקשי המקלט לבין ישראלים ביכולות קריאה, כתיבה, אינטראקציה חברתית ועוד, בהתאם לשכבת הגיל, אינו כורח המציאות אלא תוצר של הדרה מתמשכת".²⁶

אף שילדי הקהילה גוררים פערים שפתיים, התפתחותיים ובעיות רגשיות, להפניית יתר לחינוך מיוחד עלולות להיות השפעות שליליות כמתואר בדברי אשת צוות חינוך העובדת עם נוער מהקהילה במסגרת אחר-הצהריים:

"ספק אם ההסללה הגורפת לחינוך המיוחד היא מוצדקת. ס' (אחד הנערים) יודע ששמו אותו בחינוך המיוחד סתם. זה מוריד לו מהערך העצמי. הוא כל הזמן אומר: 'אני לא מבין למה פשוט החליטו עלי', והוא באמת מאוד חכם, מבריק, קולט את הסביבה. בכל מקרה, יש לו עניינים רגשיים, חד משמעית הוא באי שקט אחד גדול".

נראה אפוא כי יש הסללת יתר של ילדי הקהילה לחינוך המיוחד מצד אחד, ומצד שני נראה כי יש גם תת-אבחון של חלק מהילדים הן בגלל היעדר ביטוח בריאות והן מסיבות אחרות:

"יש בתי-ספר שמפחדים לשחרר כאלה (תלמידים) שלא יודעים אף אות, ככה שבמקרים מסוימים בתי הספר ממעטים לעשות הפניות לחינוך מיוחד. גם להגדיר את כולם כילדים עם צרכים מיוחדים יוביל לחוסר רלוונטיות של בית-הספר, כי כולם יצאו ממנו... ואז לפעמים מגיעה נקודת "אין ברירה", שהצורך הוא כה אקוטי עד שאי אפשר להתעלם ממנו, למשל במקרים של הפרעות התנהגות" (מתוך שיחה עם צוות חינוך בבית ספר לחינוך מיוחד).

בנוסף, הליך האבחון של ילד כילד עם צרכים מיוחדים הוא מורכב וקשה גם עבור הורים ישראלים, קל וחומר – עבור הורים פליטים שההליך אינו מונגש עבורם ומלאכת ההנגשה השפתית והתרבותית מוטלת על צוותי הגנים ובתי הספר מבלי שהוכשרו לכך. נשות צוות שעובדות עם הקהילה הסבירו כי ההורים לא תמיד יודעים לדרוש אבחון והתערבות, או לחלופין מתנגדים להם נוכח היעדר היכרות, מידע וסטיגמה קהילתית, ובתוך כך הילדים מוצאים את עצמם עוד שנה בכיתה רגילה, מבלי להיות מאובחנים.

²⁶ חוות דעת, פרופסור מרסלו וקסלר, הוגשה בתמיכה לעתירה נגד מדיניות ההפרדה של עיריית תל-אביב יפו במסגרות חינוך בעיר (עת"מ 7240-08-21 בראון ואח' נ' עיריית ת"א ואח').

התופעה של הפניית יתר של תלמידים מאוכלוסיות מוחלשות לחינוך המיוחד אינה חדשה והיא מוכרת בישראל. היא מוכרת בקרב ילדים עולים וגם בקרב ילדי עולים שנולדו בישראל.²⁷ לא מפתיע אם כן שהשאלונים שהופצו בקרב הורים פליטים העלו כי שיעור ילדי הקהילה הלומדים בחינוך המיוחד גבוה מהשיעור הכללי באוכלוסייה של הלומדים בחינוך המיוחד, אם כי הפער בין שתי הקבוצות העולה מהשאלונים - 167% - מדליק נורה אדומה ולכל הפחות דורש כי משרד החינוך יקיים מיכוי וביורר מעמיקים באשר להיקף המדויק של התופעה וסיבותיה. נוכח העברת תחום הגיל הרך לאחריות משרד החינוך, באפשרות המשרד לטפל בתופעה באופן הוליסטי ועליו לפעול לאלתר לצמצום הפניית היתר של ילדי הפליטים לחינוך המיוחד, בראש ובראשונה על ידי התמודדות אפקטיבית עם תופעת הבייביסיטרים, שהשהות בהם היא גורם ראשוני לעיכובים ההתפתחותיים הקשים, ועל ידי נקיטת הצעדים הדרושים לצמצום הפערים ההתפתחותיים במערכת החינוך הרגילה ודיוק תהליך ההפנייה של ילדי הקהילה לחינוך המיוחד, כמו גם נקיטת האמצעים הדרושים להנגשת שפתית ותרבותית של התהליך להורים.²⁸

2. הפרדה או שילוב

בעוד שבעיר תל אביב-יפו הרוב המוחלט של ילדי הפליטים לומדים בבתי-ספר סגרגטיביים, ללא ילדי ישראלים, הרי שמתשובות ההורים לשאלונים עולה כי בערים מחוץ לעיר ילדי פליטים לומדים ברובם בשילוב עם ילדי ישראלים.²⁹ עיריית תל אביב עשתה רבות במהלך השנים על מנת לספק מענים הומניטריים, חינוכיים ורווחתיים לקהילות הפליטים המתגוררות בתחומיה, אך בתחום אחד עירייה זו מדשדשת הרחק מאחורי רשויות מקומיות אחרות בישראל - הפרדת ילדי פליטים מילדי ישראלים במוסדות החינוך הממלכתיים.

ההפרדה בין ילדי פליטים וילדי ישראלים היא הפליה פסולה ולא חוקית. היא פוגעת בזכות לשוויון בחינוך, והיא אסורה על פי חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, פסיקת בתי המשפט, חוק זכויות התלמיד, חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים ואמנת זכויות הילד שישראל חתומה עליה.

²⁷ ראו למשל ynet, תמר טרבלסי חדד, תלמידים משכבות מוחלשות מופנים יותר לחינוך המיוחד: "נוח לבתי הספר" להיפטר מהבעיה ודוח מממ של הכנסת: תלמידים עולים בחינוך המיוחד - נתונים והיבטים בפעולות ועדות ההשמה והזכאות (מאי 2019).

²⁸ ראו פרק 5 לדוח המממ (הערת שוליים 27) בנושא ההנגשה הלשונית והתרבותית הדרושה בתהליך האבחון וההשמה.
²⁹ לפי השאלונים: בתל אביב: 66% - לומדים רק עם ילדי פליטים, 34% - לומדים עם ילדי ישראלים; כלל הארץ: 37% - לומדים רק עם ילדי פליטים, 63% - לומדים עם ילדי ישראלים. לפי הנתונים שהעלו העותרים בעתירת ההפרדה (ראו הערת שוליים 14) הנתונים בתל אביב חמורים יותר: כ-100% מילדי הפליטים בגילי גן לומדים בהפרדה, וכ-90% מתלמידי היסודי לומדים בהפרדה.

ההפרדה פוגעת ביכולתם של ילדי הפליטים לצמצם את הפערים ההתפתחותיים והלימודיים. היא תורמת לתחושת הניכור של הילדים והוריהם ומגבירה את הסיכון לנשירה ולאיימוץ התנהגויות מסוכנות. ההפרדה גם מעודדת גילויי גזענות כלפי ילדי פליטים ומותירה אותם חשופים לגילויים אלה ללא התמודדות נאותה של מערכת החינוך. מודל ההפרדה אינו יכול להיות מודל בר קיימא לחינוכם ולעתידם של ילדים שרובם נולדו בישראל ונראה כי יחיו בה כל חייהם.

ההפרדה בתל-אביב בין ילדי פליטים לילדי ישראלים היא כמעט מוחלטת; היא מתחילה כבר בגני הילדים העירוניים ונמשכת לכל אורך שנות בית הספר. ילדי הפליטים מרוכזים רובם ככולם בגני ילדים ובבתי ספר נפרדים, כאשר לעיתים מוסדות החינוך הסמוכים יותר למגוריהם סגורים בפניהם ומיועדים רק, או כמעט אך ורק, לילדי ישראלים. רוב הילדים משובצים בארבעה בתי ספר יסודיים - קשת, גוונים, הירדן וביאליק.³⁰ בבתי הספר האלה משובצים תלמידים מחמש שכונות שונות בדרום העיר - נווה שאנן, פלורנטין, התקווה, שפירא וקריית שלום - וכולם ילדי פליטים ומהגרים. אף לא ילד אחד של ישראלים לומד בבתי הספר. ילדי הישראלים הגרים בשכונות אלה משובצים בבתי הספר האזוריים בשכונות המגורים שלהם (למשל בי"ס נופים בקריית שלום, ביה"ס הצומח בשפירא, בי"ס דרויאנוב בפלורנטין וביה"ס הגליל בשכונת התקווה) שבהם משובצים מעטי מעט ילדי פליטים. הרוב המוחלט של ילדי הפליטים הגרים בשכונות אלה נאלצים ללכת לבתי הספר המופרדים, כשעבור חלקם בתי ספר אלה מרוחקים יותר ממקומות מגוריהם. מדיניות ההפרדה הברורה של עיריית תל אביב-יפו באה, אם כן, במקרה זה לידי ביטוי במלוא עוצה.

ההפרדה מאפיינת אפילו את המוסדות לחינוך מיוחד בעיר. כך, נשות צוות שעובדות עם ילדי הקהילה באחת מן החטיבות העליונות (גילי 12-18) בבית ספר לחינוך מיוחד בתל-אביב, התריעו בראיון עמן על שינוי בהרכב האוכלוסייה בבית ספרן, שבמסגרתו הן קולטות יותר ילדי פליטים וילדי הישראלים עוזבים את בית הספר למסגרות אחרות. תופעה המוכרת לדבריהן גם בשני בתי-ספר נוספים לחינוך מיוחד בעיר. פועל יוצא של השינוי בהרכב האוכלוסייה בבית-ספרן הוא הוצאתם של תלמידים ישראלים עם אוטיזם לבתי ספר אחרים. לדבריהן:

"המסה של תלמידים מאריתריאה עם הפערים ההתפתחותיים, דחקה את הורי קהילת התלמידים האוטיסטים הישראלים לצאת מבית הספר ולפתוח לעצמם בית ספר אחר".

נשות הצוות טענו שהדבר לא בהכרח נובע ממניעים של גזענות, אלא מתוך צורך של ממש במענה חינוכי מותאם, אשר נובע משינוי בהרכב האוכלוסייה בבית-הספר. ועדיין לא ברור מדוע לא נמצאה דרך להכיל את ילדי הישראלים בתוך בית הספר.

מהאמור עולה כי מדיניות ההפרדה של ילדי פליטים ומהגרים בתל אביב-יפו היא גלויה ואי אפשר להסבירה בקשיי שילוב הנובעים מריכוז אוכלוסייה זו בשכונות מסוימות בדרום תל אביב. ריכוז מבקשי המקלט ומההגרים בשכונות מסוימות אינו מצדיק "גטו חינוכי", ומה שנכון עבור פתח תקווה ואילת, שבהן בעקבות הליכים משפטיים בוטלה ההפרדה והילדים שולבו - נכון גם לתל אביב-יפו.

בנוסף, יש חשש שמה שנחשב חריג בבתי ספר של ילדי ישראלים "מנורמל" בבתי ספר נפרדים. כך למשל, מהראיונות שקיימנו עולה כי בבתי הספר הנפרדים, מצלמת הפלאפון של המורים משחקת לעיתים תפקיד מרכזי בתיעוד ההתנהגות של הילדים; יש מורים שנוהגים לצלם את הילדים כדי להוכיח ולהראות לגורמים רלוונטיים בעירייה ו/או להוריהם, שהילדים נהגו באלימות.³¹ הפרקטיקה הזו, של ביוש (שיימינג) של הילדים על ידי המורות מעלה שאלות אתיות חמורות והיא פוגעת אנושות באמון ובקשר הבריא בין הצוות החינוכי והילדים, ובין הצוות וההורים. כיצד יוכלו מורות שאך לפני רגע צילמו את תלמידיהן לייצג את האינטרסים הפדגוגיים והרגשיים הדרושים בדיונים בית ספריים ועירוניים על עתידם של אותם תלמידים. ספק אם תופעה כזו הייתה מתקבלת אילו ילדי ישראלים היו מצולמים על ידי המורות שלהם ועוברים ביוש שכזה. יש להעריך כי הורים ישראלים היו נוקטים הליכים משפטיים ותקשורתיים אילו היו המורות של ילדיהם מעזות לפעול כך.

מהראיונות עם הורים קשה להשתחרר מהרושם כי ההפרדה תורמת לנרמול של תופעות פוגעניות נוספות בילדי הפליטים ובהוריהם - תופעות שלא היו "עוברות" בבית ספר שלומדים בו גם ילדי אזרחים ישראלים.

³⁰ בית הספר היסודי שכן עם בית הספר התיכון כקמפוס "ביאליק-רוגוזין". בסוף שנת 2022 החליטה עיריית תל אביב להפריד את בתי הספר כך שבית הספר היסודי "ביאליק" נשאר ברחוב העלייה ואילו התיכון - "רוגוזין" - עבר למקום אחר.

³¹ על התופעה ראו גם נועה לימונה, הארץ, "המורות ש"החליטו לא לשותק" בגדו באמון הילדים וההורים" 15.3.2022.

כך למשל תיארה אחת האמהות את שאירע באחד מבתי הספר המופרדים כשוועדה דנה בשאלה אם להעביר את בנה לבית ספר אחר:

"הייתה פגישה בבית-ספר כדי להעביר אותו בית ספר, ועדה. אני לא נכנסתי לוועדה, לא הייתי שם, בזמן שדיברתי עם הפסיכולוג הם סיימו את הפגישה, עבדו עלי. [...] פעם אחת המנהל הגיע וחיבק אותנו חזק (את הבן שלי), הבן שלי אמר לי שהוא לא יכל לנשום, המנהל עשה ככה כדי להרגיע אותנו, המנהל רדף אחריו וצילם שהבן שלי מטפס על הגדר, מה אתה מצפה שהוא יעשה כשאתה רודף אחריו? תיעדו את הילד שלי כל הזמן הזה בתמונות, השתמשו בזה נגדו. הראו את התמונות האלה למישהי ממשרד החינוך".

כמו כן, אמא שילדיה לומדים בבית ספר סגרגטיבי סיפרה:

"פעם אחת הוא היה מחוץ לבית ספר עד שעה 10:00, כי הייתה אי הבנה עם ימי ההשעיה. הבאתי אותו ולא הכניסו אותו. בזמן הזה אף אחד מהמורים לא שמר עליו".

ספק גם אם ילד ישראלי להורים ישראלים היה נותר מחוץ לגדרות בית הספר, ללא השגחת מבוגר, במשך שעתים, בשל אי הבנה בימי ההשעיה; וספק אם דבר כזה היה קורה בבתי ספר משולבים בהם לומדים בעיקר ילדי ישראלים. עוד בבתי ספר מופרדים, מספרת אחת האימהות:

"יום אחד, הייתי ברמת-גן, בשעה 10:00-11:00 התקשרו אלי מבית הספר שלא מוצאים את הבן שלי. יידעו את המשטרה. עבדתי בבית של מישהי בניקיון, השארתי אותו פתוח ופשוט יצאתי - בלי התיק בלי כלום - ואז בגלל הרוח הדלת נסגרה. ואז צעקתי, השכן יצא, בכיתי וצעקתי, השכן לקח את הטלפון וצעק על בית הספר 'איך איבדתם את הבן שלה?' - בית הספר צעק עלי בחזרה. כשהייתי בדרך לבית הספר מצאו אותו. הוא ישב מתחת לכיסא והם חיפשו אותו, התחבא כי ארבעה אנשים באים ותופסים אותו בכוח והוא לא רצה".

מהראיונות עם צוותי החינוך עולה כי גם רמת הלימודים וצורת התלמידאות נפגעות בגלל הפרדה. מרבית כספי הגפ"ן בבתי הספר המופרדים מושקעים בסייעות נוספות וכוח אדם להתמודדות עם קשיי ההתנהגות, כך שלכל הפחות הילדים והצוות "יחזיקו צורה של כיתה". מכאן, שהסייעות לא שם לצורכי לימודים או תגבור הלימודים, אלא שהמטרה החינוכית אליה שואפים בבתי הספר המופרדים היא "צורה של כיתה".

ההפרדה פוגעת גם בילדי ישראלים. היכרות עם ילדים ממוצאים שונים והכלת ילדים בעלי צרכים שונים הופכת את חבריהם לספסל הלימודים לסובלניים ולאחראים יותר כלפי זולתם, ומביאה לשיפור ביכולותיהם הקוגניטיביות, פיתוח מיומנויות חשיבה ביקורתית ושיפור ביכולתם העתידית להתנהל בסביבה מגוונת מבחינת חברתית, תרבותית ואתנית.

הראיונות עם הורים המתגוררים מחוץ לתל-אביב וילדיהם לומדים בשילוב העלו תמונה שונה. בערים כמו ירושלים או אילת, שבהן ילדי הפליטים משולבים בבתי ספר עם ילדי ישראלים, ניכר כי השילוב נושא פרי; כך תיארה אחת האימהות:

"יש מסיבת יומולדת של מישהו מהכיתה, החברים (הישראלים) מזמינים אותם והם (ילדי הפליטים) הולכים לבית שלהם - של הישראלים. הילדים שלי, שלושת החברים שלהם ישראלים, הם הולכים לבית שלהם, ישנים שם. וזה לא רק אצלי, ההורים - כמעט לכולנו אין אוטו. הורים ישראלים מתנדבים לקחת ולהחזיר מהיומולדת. ההורים הישראלים עוזרים. המורה מנסה לחבר ילדים לחברים, שלא יהיו לבד".

הנה כי כן, כשמתקיים שילוב בין ילדי ישראלים לילדי פליטים וכאשר המורה מגויסת לשילוב, החומות קורסות, מתקיימת סולידריות בין הורים ישראלים לבין הורי הקהילה, והילדים פשוט הופכים חברים. ההפרדה, הגזענות, ההפליה, ההדרה ותחושת הזרות הן לא גזירת גורל אלא תוצאה של מדיניות.

3. המאבק בהפרדה בעיר תל אביב-יפו

בשנת 2021 הגישו הורים פליטים, הורים ישראלים, ארגוני זכויות אדם (בכללם - א.ס.ף) ופעילים חברתיים עתירה נגד ההפרדה בחינוך בעיר תל-אביב.³² בעקבות דחיית העתירה ביולי 2022 הוגש ערעור לבית המשפט העליון התלוי ועומד כיום (נכון לאוקטובר 2023).³³ במהלך הערעור, באוגוסט 2023, הודיע משרד החינוך לבית המשפט כי בשנת הלימודים תשפ"ד (2024-2023) הוא עומד להתחיל בתוכנית פיילוט בת שנתיים, שבמסגרתה ישולבו בכל שנה 96 ילדי פליטים בבתי-ספר בצפון ובמרכז העיר שבהם לומדים ילדי ישראלים. הילדים המשולבים יקבלו הסעות, צהרונים ובתי ספר בתקופת החופש הגדול. אשר לילדי הפליטים - הרוב הגדול - שימשיכו לפקוד את מוסדות החינוך המופרדים בדרום העיר, משרד החינוך הודיע כי הוא יבנה עבורם "תוכנית למידה מותאמת", שבכל הנוגע לתלמידי כיתות א' "תציע לבתי הספר לשלב בתוכנית הלימודים הקיימת ... שעות העשרה ללימודי אנגלית, [ו] בנוסף, ישולבו מדריכות נוספות לבתי הספר במקצועות המתמטיקה, עברית ומדעים בכל שכבות הגיל א'-ו', זאת במטרה לחזק את הישגי התלמידים."³⁴

23

הודעת משרד החינוך בנוגע לתכני "תוכנית הלימודים המותאמת" עמומה, אך עולה ממנה כי חלק משעות הלימודים בכיתות ב'-ו' יוקדשו ל"שעות לימוד ייעודיות העוסקות בנושאים הרלוונטיים לילדי הקהילה הזרה, על כל היבטיה התרבותיים הייחודיים. כך למשל, יוקדשו שעות לימודי ללמידת תולדות המשפחה של הילדים, באופן שבו יוכלו ללמוד על ההיסטוריה של משפחותיהם, ארץ מולדתם; וכדומה."³⁵ בכתבה שפורסמה בנושא ב"הארץ" נכתב כי התוכנית תכלול גם "התאמה בשעות המיועדות למקצועות הזהות (תנ"ך, תרבות יהודית ישראלית, מולדת, חברה ואזרחות) לאוכלוסיית מבקשי המקלט ויצירת התייחסויות בתוך תוכנית הלימודים לארצות המוצא, לקהילות ולתרבויות מהן באים התלמידים."³⁶ עוד נכתב ב"הארץ": "בגרסה מוקדמת של מסמך ההבנות שנחתם בין עיריית תל אביב למשרד החינוך נכתב כי עבור הילדים תגובש "תוכנית לימודים אוניברסלית". לדברי מקורות המעורים בפרטים, מי שדחפו במקור לגיבוש התוכנית הם המשנה למנכ"ל משרד החינוך, אביטל בן שלמה, שכיהנה עד לאחרונה כחוקרת בפורום קהלת, וכן ראש מטה לשכת השר, אסיף קזולה. לפי המקורות, השניים ניסו תחילה להקים תוכנית פדגוגית לילדי מבקשי מקלט, הנפרדת מתוכנית הלימוד לישראלים, שבמסגרתה ייגרעו מקצועות התנ"ך והמולדת ולא יצוינו חגים בלוח השנה העברי. לדברי המקורות, אנשי המקצוע במשרד התנגדו לתוכנית זו במתכונתה המלאה, ולפי שעה מקודמת תוכנית אחרת, שבה יושם דגש על זהותם של התלמידים מבקשי המקלט בזיקה למדינה שממנה הגיעו ולקהילה שאליה הם משתייכים, אך מבלי לפגוע בלימודי הזהות הישראלית."³⁷

תוכנית הפיילוט של משרד החינוך מעוררת חשש כבד כי בסופו של דבר מטרתה האמיתית אינה שילוב ילדי הפליטים עם ילדי אזרחים ישראלים לקראת שילובם בחברה הישראלית שבה נולדו ושבה הם גדלים, אלא דווקא הגברת ההפרדה והגבחה החומות. ראשית, לא ברור מדוע נדרשת בכלל תוכנית פיילוט לשילוב הילדים, שהרי הפרדה היא רעה ומזיקה ואין צורך בבחינת התועלת שבשילוב.³⁸ אך שנקיטת תוכנית הדרגתית של שילוב ילדי הפליטים בבתי ספר שבהם לומדים ילדי ישראלים אינה פסולה כשלעצמה, יש הבדל בין שילוב הדרגתי לבין תוכנית פיילוט שבסיומה "תיערך הערכת מצב מחודשת".³⁹ שנית, "תוכנית הלימודים המותאמת" של משרד החינוך מעוררת חשש כבד כי מעבר לתגבור הלימודי לילדי הפליטים שימשיכו ללמוד ההפרדה, מטרתה העיקרית היא להחליש את זיקתם לישראל, שבה רובם המוחלט נולדו ובה הם גדלים וחיים, שאחרת מדוע שואפים בכירי משרד החינוך לבטל את לימודי התנ"ך, תרבות ישראלית, מולדת, חברה ואזרחות; כמובן, שאין פסול, ואפילו ראוי, להתייחס במערכת החינוך לתרבות מדינת המוצא של הורי התלמידים אך לא על חשבון ביטול תוכנית הלימודים שנועדה להגביר את תחושת השייכות והזהות שלהם במקום שבו נולדו, שבו הם גדלים, ושבו יחיו כבגירים. ביטול

³² עת"מ 7240-08-21 בראון ואח' נ' תל אביב יפו ואח'. את העתירה הובילו עו"ד הרן ריכמן מהקליניקה למשפט ומדיניות חינוך באוניברסיטת חיפה, ועו"ד טל חסין מהאגודה לזכויות האזרח.

³³ עע"מ 7906/22 בראון ואח' נ' תל אביב יפו ואח'.

³⁴ מתוך הודעת משרד החינוך לבית המשפט מ-10.8.2023 בעע"מ 7906/22.

³⁵ ראו הערת שוליים 34.

³⁶ הארץ, בר פלג, שירה עובדיה קדרי, "משרד החינוך גיבש טיוטת תוכנית לימודים לילדי מבקשי מקלט", 10.8.2023.

³⁷ הערת שוליים 36.

³⁸ א.ס.ף וספריית גן לוינסקי, שילוב וקידום ילדי מבקשי מקלט במערכת החינוך - עקרונות והמלצות, הערת שוליים 7.

³⁹ הערת שוליים 34.

לימודי המקצועות האלה, שנועדו להגביר את תחושת השייכות של התלמידים למדינת ישראל, יותירו את ילדי הפליטים תלושים ומודרים אך יותר מכפי שהם כיום, יפגעו קשות בפיתוח החוסן שלהם ויגבירו את תחושת הניכור שלהם. תוכנית לימודים סגרגטיבית שכזאת אינה חוקית, אינה מוסרית ומטרתה האמיתית היא "להבהיר" לילדים, להוריהם ולחברה הישראלית כי עתידם אינו בישראל, אך שכאמור ישראל מכירה בכך שההורים אינם יכולים לחזור לארצות המוצא שלהם, והילדים אינם מכירים מולדת אחרת.

4 שפה

"עד שאת מבינה מה הוא (הילד) מנסה להגיד לך - וחבל. המון עבודה של פיענוח על מה הם מנסים להגיד, מה שלרוב קורה עם ילדי גן קטנטנים, פה את צריכה לעשות את זה עם ילדים יותר גדולים"
(מדריכה שעובדת עם ילדי פליטים בתל-אביב)

הרוב המוחלט של ילדי הפליטים בגילי היסודי דוברי עברית קלוקלת, ולמעשה לא מדברים אף שפה בשלמותה, אלא חלקי שפות שונות ומעורבבות, בעיקר אם הם לומדים בהפרדה, שהרי, מדברים איתם טיגרינית בבית, דיברו איתם אנגלית, ערבית או שפה אחרת בבייביסיטר, ומדברים איתם עברית בבתי הספר. אי-רכישת שפת אם על בוריה עלולה לפגוע ביכולתם של הילדים לרכוש כל שפה אחרת בהמשך. בתוך כך, אוצר המילים של הילדים מצומצם, נשות הצוות במקרים לא מעטים צריכות להתאמץ כדי להבין מה הילד אומר או רוצה, והדבר, לדבריהן, מוביל לעתים להתקפי תסכול וזעם בקרב הילדים שפוגשים על בסיס יומיומי בסיטואציות שבהן אין מבוגר אחראי המבין אותם. הקושי השפתי משפיע גם על רמת הלימודים הירודה וביכולתם של הילדים להכין שיעורי בית, או בכלל לקבל שיעורי בית (בעיקר בבתי ספר מופרדים), משום שאין הורה ששולט בשפה ויכול לעזור.

כמו כן, בראיונות עם נשות הצוות החינוכי שעובדות עם הקהילה הן הסבירו על הנטייה שלהן להנמיך את המשלב עת שהן משוחחות עם הילדים. לדבריהן, אף שידוע להן שלפי קלינאיות תקשורת ההמלצה היא הפוכה (כלומר, לדבר במשלב רגיל ואף גבוה), האינטנסיביות היומיומית בעבודה עם הילדים והמעבר התדיר מ"מקרה למקרה" (כדבריהן), או מילד לילד, מובילים אותן להנמכת המשלב.

"יש הורים שמשלמים על נהגים. נהגים הכוונה דרייברים - את מאמצת את השפה שלהם במקום הפוך."

כשם שעולה מהציטוט הנוכחי, פרט להנמכת המשלב, הצוותים החינוכיים לעתים מאמצים את נטיית הילדים לדבר חלקי שפות שונות ומעורבבות. הדברים האמורים מחזקים את הצורך בתגבור שפתי לכלל ילדי הפליטים מרגע שנכנסו למערכת החינוך.

5. רווחה: חיים בסיכון

ילדי הפליטים הם אוכלוסייה פגיעה ביותר הגדלה במציאות קשה מנשוא בכל היבט של חייה.⁴⁰ החיים ללא מעמד מוסדר, במצוקה כלכלית, בצל טראומת ההגירה ובמצב הישרדותי משפיעים על מצבם הנפשי של הילדים ומשפחותיהם. לא פעם ההורים מתקשים להתפנות רגשית לטיפול בילדיהם, מה שמגביר את מצוקת הילדים. על פי ההגדרה של תוכנית "360" - התוכנית הלאומית של משרד הרווחה והביטחון החברתי לילדים ונוער בסיכון: "ילדים להורים חסרי מעמד, מגדירים מחדש את המושג "ילדים בסיכון" לאור העובדה שלא פעם הוריהם בעצמם עברו חוויות מטלטלות, כמו סחר בבני אדם, התעללות ועבדות. חוויות חיים שהותירו בהם צלקות פוסט-טראומטיות, המשפיעות במישרין על הילדים ומהוות אתגר הישרדות יומיומי עבור המשפחות".⁴¹

⁴⁰ ראו המידעון המחוזי של הפורום הבין משרדי בנושא "ילדים להורים חסרי מעמד שאינם ברי הרחקה" - פלטפורמה של משרד הרווחה - 360 - התוכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון - מחוז תל-אביב והמרכז.

⁴¹ ראו הערה 40

"רצף סיכון מוגדר על ידי משרדי החינוך והרווחה בצורות שונות. בדרך כלל מגדירים ילד בסיכון אשר עדיין נמצא במערכת החינוכית באמצעות המאפיינים המרכזיים הבאים: נשירה סמויה (לא מגיע בקביעות לבית הספר; לא משתתף באופן קבוע בלמידה); נשירה גלויה (עזיבה של בית הספר; בדייב אנו מוצאים זאת בגילים 12 עד 18); פערים במקצועות הליבה (שפה; מתמטיקה; מקצועות מושפעי שפה כגון היסטוריה, תנייך וכד'); חוסר אמון כלפי המערכת החינוכית (תחושה של אפליה; חוסר יכולת לתקשר עם המורים; תחושה של ניכור והדרה בתוך המערכת). הניסיון המצטבר מלמד, כי לפחות שלושה מתוך ארבעה קריטריונים אלה מאפיינים את רובם המכריע של ילדי מבקשי המקלט".⁴²

סביבת חייהם של הילדים היא גורם סיכון נוסף. רבים מהפליטים מתגוררים בשכונות דרום תל אביב הסובלות מהזנחה ממסדית רבת שנים. הילדים הצעירים שחיים בשכונות אלו נחשפים מדי יום ביומו לעבריינות, אלימות, צריכת סמים, זנאות, סרסרות וזנות הישרדותית. מציאות זו פוגעת בתחושת הביטחון של הילדים ושל הילדות והופכת את המרחבים הציבוריים לכאלו הטומנים בחובם סכנות לפגיעות מיניות, הטרדות ומצבי סיכון נוספים. שעה שרחובותיה של נווה שאנן הם מגרש המשחקים של רבים מהילדים, אין זה חריג שילד ישחק במזרק משומש, או שילדה תכיר בשמותיהם את דרי הרחוב או את הסרסורים הנמצאים באזור.

מהראיונות שנערכו עם הצוותים החינוכיים בתל אביב, עולה כי רבים הילדים שמסתובבים בחוץ, ברחובות, בשעות מאוחרות, בעיקר בשל הצורך ההישרדותי של ההורים - רבות מהן חד-הוריות - לכלכל את הילדים. ומה קורה בשעות הללו בדרום ת"א? בראיון עם מנהלת מועדון הנוער של א.ס.ף, התקבלה תצוגת תכלית מהשבוע שבו נערך הריאיון:

"מתנדבת ונער בן 15 משחקים בכדור באחת מגינות המשחקים בנווה שאנן. הכדור נזרק מעבר לכביש, הנער הולך לקחת את הכדור, רואה ילדה כבת 3 בוכה בהיסטריה על המדרכה ממול, שם יש תחנת זנות ותחנת סמים, אבל גם בתי מגורים. הנער ניגש אל הילדה, שואל אותה 'מה קורה?' והיא לא מדברת. לאחר כמה ניסיונות וסיבובים הנער והמתנדבת מצאו את האמא, שעובדת בבר ברחוב המקביל. האמא יצאה מהבר, החזירה את התינוקת הביתה (שם היו שני אחיה הגדולים) וחזרה לבר. אימהות מהקהילה שעובדות בבר בערב, לעיתים עובדות גם בזנות הישרדותית. זו זנות שונה מהמוכר לנו, מדובר במלצרית יחידה, בבר של גברים בלבד, שבסוף הערב 'תיתן טובות', ובתמורה אולי תקבל כסף, אולי תקבל מכות. זו המציאות שהילדים במועדון הנוער רואים מעבר לגדר, זו המציאות שהם מגיעים ממנה וזו המציאות שהם יוצאים אליה".

הגורמים המגבירים את הסיכון בחיי הילדים הם למעשה חלק אינהרנטי משגרת ומסביבת חייהם: עוני, רקע הגירתי, רקע טראומטי, סביבה מוטת סיכון, שחיקה בסמכות הורית, הפרדה בחינוך, גזענות, שיטור יתר, מצוקה נפשית, היעדר מסמכים מזהים, היעדר מידע של הרשויות על הילדים, חוסר יציבות וחששות מהעתיד. השגרה הזו בתורה מנרמלת את הסיכונים, שכוללים בין היתר נשירה, שוטטות, שימוש בסמים ואלכוהול ועוד. צומת קריטי בחייהם של הילדים, הוא לעתים המפגש בין החיים בסיכון לבין קשיי השפה. מהראיונות עם אחד הצוותים החינוכיים בתל-אביב עולה כי מעטים המקרים של דיווחים למשטרה על אלימות נגד ילדים, אשר זוכים לטיפול הולם, מיטבי ושלם. לרוב, כך נשות הצוות הסבירו, היעדר השליטה בשפה העברית מצד הילדים (כלפיהם נעשתה העבירה), מקשה על גיבוש התיק:

"חוקרות הילדים יודעות, שרוב הזמן בבתי ספר מהקהילה, לא יוצא כמעט שום דבר מהדיווחים (על העבירות שנעשו על הילדים) - בגלל שהילדים לא מצליחים לדבר ולהסביר".

אילולא הקושי של הילדים לתקשר ייתכן שניתן היה להרחיב את מוגנותם. לפיכך עולה תמונה מדאיגה ומטרידה, לפיה הילדים והילדות קורבנות עבירה, לא מקבלים את ההגנה שהם זכאים וזקוקים לה.

ילדי פליטים חווים ניכור והדרה במרחב הציבורי מגיל צעיר - בגני המשחקים, בבתי הספר, באוטובוס וברחוב. הם חשופים לשלל התנהגויות קשות מצד עוברים ושבים, שכנים, ילדים אחרים, "פעילי גירוש", ועוד. התנהגויות אלה כוללות הערות, קללות, יריקות וכתובות נאצה על קירות, כמו למשל בסביבת בתי הספר והמועדוניות שבהם הם לומדים. כך, "קיבלו את פניהם" של בני הנוער שהגיעו לפעילות במועדון הנוער של א.ס.פ., דפים מודפסים עם ציור גולגולות והכיתוב הגזעני "זהירות מסתנן לפניך". פעילים קיצוניים הגיעו לשערי המועדון ובמשך שעה ארוכה קראו לעבר הנערים והנערות קריאות גנאי ועלבונות. לפעמים ההתנהגות העוינת באה לידי ביטוי "רק" בהימנעות או התרחקות, למשל - הימנעות משיבה ליד ילד שנוסע באוטובוס; "הימנעות" זו היא לא פחות פוגענית וגזענית, כפי שעולה מדברי הילדים עצמם:

"אני כבר רגיל לזה, זה לא מזיז לי. מכיתה ג' שאני נוסע באוטובוס אף אחד לא יושב לידי, או שעוברים מקום כשאני מתיישב."

"רק שבוע שעבר מישהו ירק עליי באוטובוס, צעק שאני מסתננת מסריחה."

כאמור, ההפרדה משמרת את הניכור החברתי כמו גם את החשיפה של הילדים לגילויי גזענות ללא גיבוי מערכת שסייע להם בהתמודדות עמם.

6. הזנה וביטחון תזונתי

כפי שעולה מסקרים שנערכו בקרב קהילת הפליטים בתקופת שנת הקורונה הראשונה ונוכח מצבם הסוציו-אקונומי הקשה, ההערכה היא כי שיעור הסובלים מאי-ביטחון תזונתי בקרב קהילת הפליטים גבוה משמעותית משיעור אי-הביטחון התזונתי באוכלוסייה הכללית - כ- 80% לעומת כ- 21.43% למרבה הצער, מדובר בהערכות בלבד משום שאין מיפוי ממשלתי של רמת העוני ואי-הביטחון התזונתי בקרב אוכלוסייה זו והמידע על כך מתבסס בעיקר על הניסיון המצטבר של ארגוני החברה האזרחית המסייעים להם.⁴⁴ על מדינת ישראל למפות לאלתר את רמת העוני ואי-הביטחון התזונתי בקרב אוכלוסיית הפליטים וילדיהם, במיוחד נוכח תוצאות הסקרים שנערכו בקרבה בתקופת שנת הקורונה הראשונה ומצבה הסוציו-אקונומי הקשה.

אי ביטחון תזונתי מוגדר כסממן חמור של עוני, המתבטא בהיעדר יכולת כלכלית ונגישות סדירה לתזונה בסיסית הנדרשת לקיום מאוזן ותקין. יש שתי רמות התייחסות לאי ביטחון תזונתי: אי ביטחון תזונתי מתון המתייחס למשקי בית שקיים בהם חשש לגבי אספקת המזון וניהול תקציב המזון. במשקי בית אלה יש מגמה של צמצום באיכות המזון, ומגמה מתונה של צמצום בהיקף צריכת המזון; אי ביטחון תזונתי חמור מתייחס למשקי בית שקיים בהם חשש רב לגבי אספקת המזון וניהול תקציב המזון. במשקי בית אלה יש צמצום ניכר באיכות המזון ובהיקף צריכתו, שמוביל לחוויית רעב של מבוגרים במשך יום ויותר, ובמצבים חמורים יותר, לחוויית רעב של ילדים במשך יום ויותר.⁴⁵

ביטחון תזונתי הוא כמות מספקת, איכות מספקת ומגוון מספק של המזון, ומכאן שאי ביטחון תזונתי אינו בהכרח מופיע בצורה של רעב. מפני שלא מדובר ברעב, לעתים קשה יותר לאתר ולזהות אותו.

⁴³ באשר לנתונים הידועים על שיעור אי-הביטחון התזונתי בקרב קהילת הפליטים וילדיהם ראו להלן בפרק זה. באשר לנתוני אי-הביטחון התזונתי בקרב האוכלוסייה הכללית ראו: פרסום המוסד לביטוח לאומי מה- 17.1.2023 ודוח העוני האלטרנטיבי של עמותת לתת, הכולל נתונים מחמירים יותר, לשנת 2022.

⁴⁴ מכון ברוקדייל (שרביט, ברנדל), "אי-ביטחון תזונתי בישראל - מאפיינים, מענים ואתגרים" (2022): "הסקרים המקובלים למדידת ביטחון תזונתי (סקרי המוסד לביטוח לאומי, למ"ס ולתת) אינם עוסקים בשיעורי אי-הביטחון התזונתי בקרב קבוצה זו באוכלוסייה" (18)

⁴⁵ מכון ברוקדייל (שרביט, ברנדל), הערת שוליים 44, עמ' 1-3.

אמנם אי ביטחון תזונתי ורעב בחברת שפע אינם מהווים סכנת חיים מיידית כמו בעיות תת תזונה האופייניות למדינות העולם השלישי, אך הם מובילים לקשיים ביכולת הפרט ומשפחתו לתפקד ברמה היומיומית. הפגיעות כוללות תפקוד פסיכולוגי לקוי של בני הבית, בדגש על תינוקות וילדים, הגברת עבריינות ואלימות, פירוק משפחות, מתח, דיכאון, ירידה בלימודים ועוד. בקרב מבוגרים - משקל יתר, רזון, מחלות לחץ דם, לב, כולסטרול, סוכרת, אנמיה. בקרב ילדים - רוגע, התפתחות תקינה, יכולת קשב וריכוז.⁴⁶

אשר לקהילת הפליטים, על פי סקר שנערך על ידי אגף התזונה במשרד הבריאות בשיתוף עיריית תל אביב - מסיל"ה ותוכנית "בתיאבון" בין מאי לדצמבר 2020 בקרב חסרי מעמד בדרום תל אביב, 85% מהנשאלים סבלו מאי ביטחון תזונתי בתקופה זו של משבר הקורונה (32% אחוז מהנשאלים נמצאו באי-ביטחון תזונתי בינוני וכ- 54% נמצאו באי-ביטחון חמור), וזאת על פי קריטריונים של משרד הבריאות.⁴⁷ על פי סקר נוסף שנערך מטעם פורום בריאות הנפש בקרב מבקשי מקלט בפברואר-מרץ 2021, 35.5% מהמשיבים דיווחו כי באותה השנה ויתרו על אוכל בשל מצוקה כלכלית.⁴⁸ יש להניח שבחלוף הסגרים שאפיינו את שנת הקורונה הראשונה וחזרת המשק לפעילות מלאה פחת גם שיעור אי-הביטחון התזונתי בקרב הפליטים, ואולם נוכח המצוקה הכלכלית הקשה שבה רבים מהם עדיין נמצאים והשיעור הגבוה במיוחד של אי-ביטחון תזונתי שאפיין את הקהילה בתקופת הקורונה, ההנחה היא כי הפער בין שיעור אי-הביטחון התזונתי בקרב אוכלוסייה זו ובין שיעורו באוכלוסייה הכללית עדיין גדול.

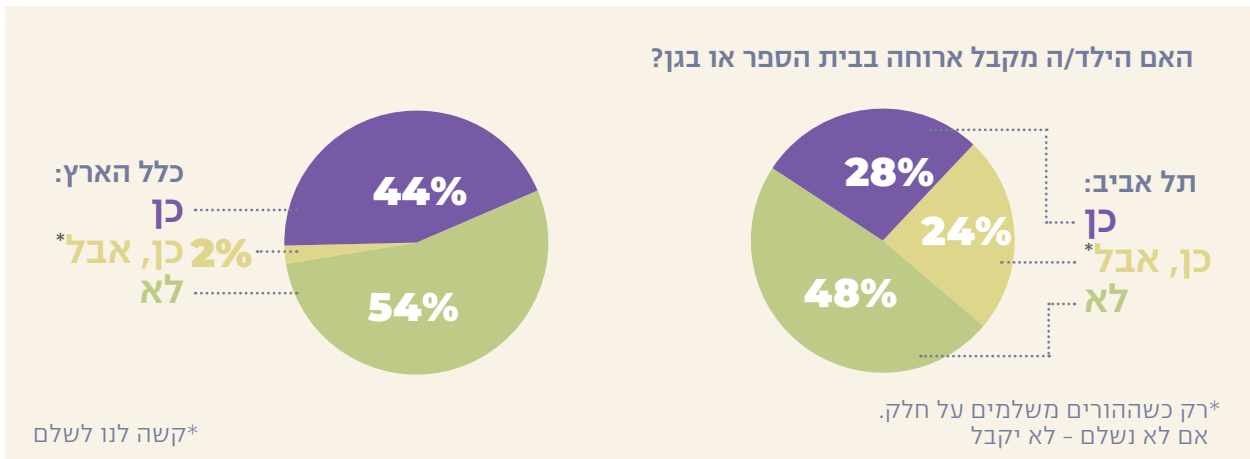
במקרה של ילדי הקהילה, אחד היתרונות המרכזיים של היותם במערכת החינוך הוא מערך ההזנה שמתקיים בה לפי חוק ארוחה יומית לתלמיד וצווי יום לימודים ארוך והעשרה, אולם, מערך ההזנה לא חל על כל גני הילדים ובתי הספר ואף לא כשמערכת החינוך נמצאת בחופשה.

מכלל השאלונים שערכנו (כולל בקרב משפחות המתגוררות מחוץ לתל אביב) עולה כי כ- 40% עד 50% מהילדים לא מקבלים ארוחה בבית ספר או בגן. אף שכאמור לא בהכרח מדובר במדגם מייצג, הנתון מעורר דאגה. בשים לב לכך שלמדינה אין נתונים על שיעור אי-הביטחון התזונתי בקרב אוכלוסיית הפליטים; ובשים לב לנתונים הקשים מהסקר שנערך בתקופת הקורונה - יש חשש כבד שאלפי ילדים נמצאים באי-ביטחון תזונתי ואין להם מענים במערכת החינוך:

⁴⁶ מכון ברוקדייל (שרביט, ברנדל), הערת שוליים 44, עמ' 20.

⁴⁷ משרד הבריאות ועיריית תל אביב, "אי ביטחון תזונתי בקרב חסרי מעמד בדרום תל אביב" (ינואר 2021)

⁴⁸ פורום בריאות הנפש בקרב מבקשי מקלט, "ממצאי סקר - רווחה ובריאות בקרב ממצאי סקר - ממציאי סקר - רווחה ובריאות בקרב מבקשי מקלט מסודן ואריתריאה"

בין 40%-50% מילדי הפליטים לא מקבלים ארוחה חמה בבית הספר או בגן. אם הם פוקדים מועדונית בשעות הצהריים ייתכן שהם מקבלים ארוחה חמה במועדונית. אם נניח שהנתונים הללו משקפים, אפילו באופן גס, את המצב באוכלוסייה, מדובר על כעד 4,000 ילדים שייתכן שחיים כאן באי-ביטחון תזונתי ואינם מקבלים הזנה במערכת החינוך.

מצב דברים זה מציב אתגרים מיוחדים לפני הצוותים החינוכיים, כפי שעולה מתיאורים של נשות צוותים אלה:

“למורות אסור לתת אוכל אם הילד לא משלם. בפועל יש ילדים שלא אוכלים מהבוקר עד הערב. את עומדת מול הילדים, ויש אוכל, ואתה לא מקבל ואתה כן מקבל”.

עוד סיפרה אחת מנשות הצוות במועדונית רווחה בתל אביב, על ילד שלמד בצפון תל-אביב והיה מגיע למועדונית הרווחה בביאליק: יום אחד, בתקופת הקורונה, אותה אשת צוות אספה אותו מעט לפני שעת סיום הלימודים, והוא התחיל לבכות באוטו. כשהיא שאלה אותו מה קרה, הוא הסביר:

“לא אכלתי מאז ארוחת ארבע של המועדונית אתמול, ואני רוצה את ארוחת הצהריים, ואת לקחת אותי לפני הארוחה”.

לסיכום, על מדינת ישראל לפעול מיידית לאיתור כל ילדי הפליטים הסובלים מעוני ומאי-ביטחון תזונתי ולספק להם מעני הזנה הולמים. ילד הוא ילד, ואין לקבל כי בישראל יחיו ילדים בעוני קשה ובאי-ביטחון תזונתי רק בגלל המעמד האזרחי של הוריהם, מוצאם, דתם או צבע עורם.

6. ביטוחי בריאות

לפי הסדר ביטוח הבריאות המיוחד לילדים חסרי מעמד (“הסדר מאוחדת”), יכולים פליטים מאריתריאה ומסודן לבטח את ילדיהם בביטוח בריאות המקנה לילדים שירותי בריאות דומים בהיקפם לאלה הניתנים לילדי אזרחים ישראלים לפי חוק ביטוח בריאות ממלכתי. לפי הסדר זה, עלות ביטוח בריאות לילד אחד היא 120 ש”ח, ולכל הילדים במשפחה - 240 ש”ח. למרות ההיענות הגבוהה יחסית של הורי הקהילה להגיע לטיפות חלב (כאמור בפרק הגיל הרך), ניכר כי כשמדובר בביטוח בריאות חלק מההורים מתקשים לשלם את ביטוח הבריאות של ילדיהם מדי חודש, ולא אחת צוברים חובות שבחלוף חצי שנה עלולים לחסום את מתן שירותי הבריאות לילדים. מראיונות עם הורים בירושלים ובתל-אביב עולה כי מי שאין באפשרותו לשלם את תשלומי הביטוח וצובר חובות, ייחסם הטיפול בילדיו כעבור חצי שנה.

היועצות שרואינו סיפרו כי הן שומעות יותר ויותר על ילדים ש”לא מקבלים כלום” מבחינת טיפולים רפואיים ולכן ההורים לוקחים אותם לטיפול רפואי בשטחים. אחת היועצות סיפרה אף כי שמעה על הורה שבהיעדר טיפול רפואי נגיש ניסה לטפל בביתו בעצמו:

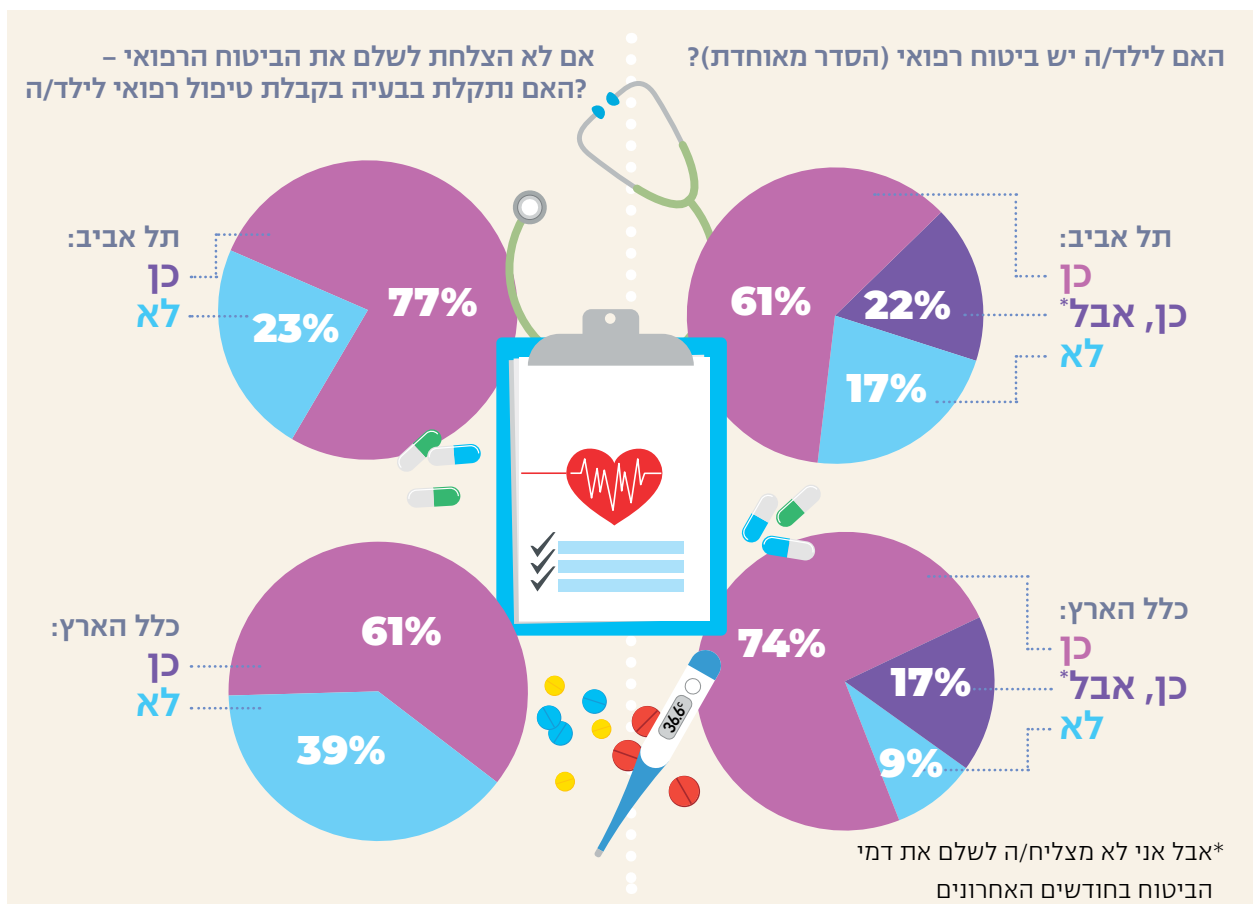
“ילדה שנפלה פעמיים, ואביה תפר אותה בבית עם חוט ומחט ברגל כך שיכול היה להתפתח זיהום נוראי”.

במקרה נוסף שקרה במועדון הנוער של א.ס.ף, הייתה נערה שדרכה על מסמר, ללא ביטוח בריאות, עם אמא שנמצאת בזנות הישרדותית. במאמצים רבים, הנערה השתכנעה ללכת למרפאת טרם, שם לא טיפלו בה עד שלא קיבלה אישור במאחדת על כך שהיא לא מבוטחת. עד שחזרה למרפאת טרם והשיגה את האישור שאינה מבוטחת בקופה, המרפאה כבר הייתה סגורה. את כל התהליך המאמץ הזה היא עשתה לבד. אמה לא יכלה ללוות אותה בשל שעות העבודה המרובות. הבירוקרטיה, לצד היעדר הסמכות ההורית שתעמוד על כך שהילדה תטופל (או לכל הפחות סמכות הורית שתסייע בטיפול בבירוקרטיה), עשויים להיות קשים ואף מייאשים. מכאן, הסבירה מנהלת מועדון הנוער, שהגישה של הילדים לגבי פציעות היא ש"מחליקים את זה".

עם זאת, גם כאשר יש לילדי הפליטים ביטוחי בריאות משולמים, הם לעיתים נתקלים בחסמים נוספים כמו יחס מבטל וגילויי גזענות מנציגי המערכת. כך, סיפרה אחת האימהות על פגישה שלה ושל הילד שלה עם הרופא שלו: **"הרופא התעקש לא לדבר אנגלית וטען ש"הוא מדבר רק עברית". הילד הגן עלי ואמר לרופא: 'אתה יודע טיגרנית? לא? יפה'. אז אמא שלי לא יודעת עברית. אני אתרגם לה."**

במילים אחרות, הילד ניצב בעל כורחו בעמדה של לקיחת אחריות על התקשורת בין האם לבין הרופא, וניצב כמבוגר האחראי מול שני מבוגרים שהיו אמורים לשמור עליו.

אשר לתשלומי ביטוח הבריאות, כך עולה מהשאלונים:

מהשאלונים שערכנו עולה תמונה עגומה ומדאיגה לפיה בתל-אביב לכ-40% מילדי הפליטים אין ביטוח בריאות, ובכלל הארץ, לכ-25% מילדי הפליטים אין ביטוח בריאות. בנוסף, עד כ-40% מילדי הפליטים בכלל הארץ שאין להם ביטוחי בריאות, נתקלו בבעיות בקבלת טיפול רפואי כאשר נזדקקו לו. מציאות זו שבה רבים מהילדים הפגיעים ביותר נותרים ללא ביטוח בריאות וללא שירותי בריאות היא בלתי נתפסת, וקיים צורך בהול להבטיח לילדים אלה ביטוח בריאות ושירותי בריאות מלאים.

פרק ה' לקראת גיל 18

התפכחות כואבת – עתיד לוט בערפל

רוב ילדי הפליטים בישראל הם בגילי בית ספר יסודי וקדם-יסודי ומיעוטם בגילי על-יסודי. אך מצב זה עתיד להשתנות; בשנים הקרובות מספרם של הנערים והנערות שהוריהם פליטים עתיד לגדול. לקראת גיל 16, וביתר שאת לקראת גיל 18, ילדי הפליטים חווים התפכחות כואבת - המסמך המזהה היחיד שהם יכולים להנפיק הוא דף נייר בשם "רישיון זמני לישיבת ביקור" (אשרה 5/א/2) שלא מאפשר להם להוציא רישיון נהיגה, לשרת שירות צבאי או אזרחי, או ללמוד כל מקצוע שדורש רישוי מהמדינה. גם מי ששואפים ללמוד לימודים אקדמיים נתקלים במחסומים: שכר הלימוד שהם נדרשים לשלם הוא בשיעור 125% לעומת שכר הלימוד של בני גילם שהם תושבים או אזרחים, וכאמור - מקצועות הדורשים רישוי, כרפואה, סיעוד, עבודה סוציאלית ועוד, סגורים בפניהם. פרופ' שלמה מור-יוסף, שהיה ראש רשות האוכלוסין וההגירה, הזהיר בשעתו:

"ילדי הפליטים נדחקים לשולי החברה: במקום שהם יהיו ילדים מתבגרים לתוך חברה שהם יכולים להיות בה מועילים - הם נכנסים לתוך חברה שהם יהיו בשוליה בהגדרה".⁴⁹

צעירים פליטים שגדלו כאן חולמים להתחיל את חייהם הבוגרים, לקחת חלק ולתרום לחברה, לכלכלה ולמדינת ישראל שבה התחנכו. אך במקום שהמדינה תאפשר להם את הוודאות הנדרשת כדי לבנות עתיד, הם חווים התפכחות כואבת תוך שהמדינה הופכת אותם עם הגיעם לגיל 18 מילדים ל"מסתננים". בתוך כך, מעטפת הזכויות הדלה שניתנה להם כילדים נלקחת מהם באחת והם הופכים חסרי זכויות כהוריהם. מצב זה, פוגע במוטיבציה הפנימית והחיצונית, לעתים אף להשיג תעודת בגרות. כך העידה ב', נערה בת 18, בת להורים פליטים מאריתריאה:

◀ "זה כאילו את פותחת דלת - וסוגרים לך דלת כל הזמן"

גם מהראיונות עם הצוותים החינוכיים, עולה כי הם שותפים לתחושת חוסר האונים, חוסר הוודאות, כמו גם הניסיון המתגבר לתמוך בנערים ובנערות בחיפוש אחר עתיד. לדבריהם, יש תלמידים שבחרים לנשור מהלימודים וללכת לעבוד, כי לתפישתם הם בכל מקרה עתידים בשנתיים הקרובות לעזוב את ישראל ולהגר לקנדה.

⁴⁹ ראו ציטוט ב: המוקד לפליטים ולמהגרים, דוח: מעמדם של ילדי מבקשי מקלט בישראל וברחבי העולם, יוני 2022, בעמ' 8. דוח זה עוסק בסקירה השוואתית בין מעמד ילדי מבקשי המקלט בישראל לעומת מעמד ילדי מבקשי מקלט ברחבי העולם.

צוותי החינוך סיפרו כיצד הם מדגישים באוזני התלמידים, אולי במטרה לעורר בהם תקווה, שתעודת הבגרות חשובה גם לקנדה. אחרת, במהלך השנתיים הללו, הנערים נותרים במצב המתנה, מחכים למעבר לקנדה (שאוּלִי יגיע ואולי לא) ושום התפתחות אישית או מקצועית שלהם לא יכולה לקרות בזמן הזה. במקום להתקדם ולהתפתח, הם עובדים בעבודות מזדמנות כמו שליחות בוולט, ובמקביל המורים מנסים לשכנע: "הבגרות לא הולכת לפח, היא מתורגמת לאנגלית". ואולם, המורים נעים לא אחת על ידי הנערים:

"למה בכלל לסיים בית ספר? האפשרויות שלי כל כך מועטות – אז למה?"

הצוותים החינוכיים טוענים כי הערך של בית הספר טמון בכך שהוא מכין את הנערים לא לברוח כשקשה, אלא להתמודד עם קושי במערכות יחסים ועם אתגרים יומיומיים של החיים, זאת, בשונה מאורח החיים שהנערים מסגלים לעצמם אם הם נושרים ועובדים בחברות כמו וולט – שם הם הופכים לכאורה 'אדונים לעצמם'. כך, אחד המורים:

"אני מרגיש שברגע שהם נכנסים למסלול של וולט, והחיים שנלווים למסלול הזה, יש משהו שהוא נהיה נורא מצומצם, ונורא קשה לעשות את החקירה הזאת, את הבדיקה הזאת, של מה אני רוצה לעשות. בעבודה בוולט, הילדים בתחושה של חופש מוחלט: 'אני עובד מתי שאני רוצה, כמה שאני רוצה, איך שאני רוצה, אין לי שגרה/ שעות ערות/ סדר יום'. הרבה פעמים העבודה עצמה היא נורא בודדה, לא מייצרת אינטראקציות עם אנשים, לא מאפשרת יחסים חבריים, אתה לא בהתפתחות, אלא עם מחשבות של עצמך לבד כל הזמן. בנוסף, זה נראה כאילו מרויחים מזה כסף מהר, אבל בפועל להחזיק אופנוע, עשינו חשבון עם אחד הנערים, זה יוצא שהוא עובד בחינם. אין להם ביטוח בריאות והוא מפריש לעצמו, שזה סביב ה-400\$. העבודה מאוד מפתה, אתה מתרגל להיות אדון לזמן של עצמך, אז זה הופך להיות קשה יותר לעבוד במשמרות, ולתרגל אלמנטים נורא בסיסיים של שוק עבודה סביר: עובד – מעביד, לו"ז, משמרות".

זאת ועוד, בגילי התיכון, הילדים נחשפים להשלכות הנוספות של הפליטות והיעדר המעמד. למשל בתיכונים בירושלים, לוקרים לשמירת חפצים מופעלים על ידי חברה חיצונית, שדרכה ניתן לשלם על לוקר רק בתנאי שיש תעודת זהות. תלמידי הקהילה, שלומדים בבתי ספר משולבים, לומדים על השונות שלהם גם באמצעות העובדה שהם אינם רשאים לשכור לוקר ואינם יכולים לשלם עבורו ללא תעודת זהות. בראיונות נאמר לנו כי כאשר הקהילה עצמה ניסתה למצוא לכך פתרונות, בית הספר התנער מן הבעיה וגלגל אותה הלאה לחברות הלוקרים החיצוניות. באותו האופן, עד לאחרונה, נמנעה מילדי הקהילה הנחת תלמיד ברב קו.

תלמידי התיכון לומדים על שונותם ועל העתיד העמום הצפוי להם גם באמצעות אי-הגיור לצבא. אחת האימהות מהקהילה סיפרה על ילדה שמתגוררת מחוץ לתל-אביב:

"היא הרגישה ישראלית לכל דבר. היא הייתה הילדה יחידה בכיתה שלה מהקהילה, וגם שאר ילדי הכיתה הרגישו שהיא חלק. בהכול היא הייתה כמוהם, הגיע לה כל מה שהגיע להם, ואז פתאום היה להם טיול ביקור בצבא, לראות את המקום, ואמרו לה שהיא לא יכולה ללכת, בגלל הסטטוס שלה. אז הילדה ממש נפגעה, היא הבינה שהיא לא עם סטטוס, לא הבינה את זה לפני. שלושה ימים הילדה הייתה במיטה והם בטיול".

תחושות קשות על היעדר המעמד עלו השנה גם מפיה של נערה המתגוררת בתל-אביב:

"מאז שאני פה בארץ אני מרגישה שקופה... חברות שלי מתגייסות ואני לא יכולה להתגייס, ואם לא צבא אז אני רוצה ללכת לאקדמיה. אני חולמת ללמוד, שתהיה לי השכלה ואוכל לתרום לחברה שלי, אבל גיליתי שאני לא יכולה להיכנס לאקדמיה... הגעתי לגיל 18 והחיים נתקעו לי, אני מרגישה שבזבזתי 12 שנות לימוד".

יש אפוא נערות ונערים שמצליחים לסיים תיכון, להוציא תעודת בגרות ולעתים גם לחסוך כסף, ויש כאלה שנמצאים על התפר – נוטים להיגרר ולהצטרף לקבוצות חברתיות אשר עושות שימוש בסמים, התנהגויות מסכנות, שוטטות בשכונה, ועוד. פרופ' וקסלר מסביר על כך בחוות דעתו:

"בהיעדר טיפול בכך כבר בגיל צעיר, עם הקליטה במערכת חינוך החובה, רצף הסיכון ילך ויגדל - מילדים על הרצף של הסיכון הם יהפכו להיות נערים ונערות בקצה רצף הסיכון. הפערים השפתיים וההשכלתיים יגברו, ואלה, לצד יחס מנוכר מצד החברה, יקשו על ויסות התנהגות ועל מציאת מקומם במסגרות החינוך. כתוצאה מכך סכנת נשירתם תגבר, כמו גם פיתוח התנהגויות לא נורמטיביות כולל סיכון גבוה להתמכרויות, לעבריינות נוער וחוסר יכולת להשתלב בחברה, הנתפשת בעיניהם כמי שוויתרה עליהם".⁵⁰

הסיפה של דברי וקסלר - על החברה, שנתפשת בעיניהם של נוער שהוריהם פליטים, כמי שוויתרה עליהם - עולה בקנה אחד עם האמירות של הנוער עצמו - שהדלתות כל הזמן נסגרות בפניהם, גם כשהם ממש מנסים ומתאמצים לפתוח אותן, או רוצים לתרום לחברה שחשבו שהיא גם שלהם. לנערים ונערות וצעירים וצעירות מקהילת הפליטים הגדלים בישראל קשה לדמיין תמונת עתיד של חייהם, ותחושות קשות של ניכור וייאוש הופכות אלמנט קבוע.

גיבוש זהות

מטבע הדברים, ההדרה, ההזנחה וסגירת הדלתות - תוצר של מדיניות ממשלתית רבת שנים - משפיעות על תהליך גיבוש הזהות של הנערים והנערות האופייני לשנות ההתבגרות. על הקושי שמלווה את הנוער בתהליך זה מעידה גם תופעה שעלתה משני ראיונות שהתקיימו עם נשות צוות חינוכי, אחת מרעננה והשנייה מירושלים. בשני הראיונות סיפרו המרואיינות על ילדים שבחרו להתנער מזהותם כילדי פליטים מאריתריאה, ובמקום זאת הציגו את עצמם כילדים ממוצא אתיופי, הן בבית הספר והן במרחב הציבורי:

"המורים שלהם בכיתה, לא יודעים שהם לא הולכים לצבא, ולא יודעים שאין להם אזרחות בישראל. חלק מהילדים מעדיפים להגדיר את עצמם אתיופים. גם התושבים עצמם לא יודעים להבדיל בין אתיופים לאריתראים".

"היום בירושלים לא יודעים מי הם. אם הם מבקשי מקלט או אתיופים ישראלים. בירושלים הארגון ג'ק⁵¹ וגם הרווחה וגם הקהילה, אנחנו מנסים להסביר על מבקשי מקלט, יש בתי ספר שבאים לביקור עם הילדים עצמם, וגם הולכים לבתי ספר ומסבירים על מבקשי מקלט, מה הסטטוס של הילדים, מה אנחנו ועוד, כדי שיכירו אותם, כדי שיהיה להם יחס טוב עם הילדים. אז היום הצוות כבר מכיר".

"הזהות האתיופית" שנערים אלה עוטים על עצמם מאפשרת להם לחוש בעלי מעמד אזרחי, שווים יותר לחבריהם הישראלים, ופחות שקופים וחסרי זכויות; לרגע הם יכולים לחלום על עתיד דומה לזה של בני גילם הישראלים במקום על עתידם הקשה ללא מעמד זכויות. בשלושה ראיונות עלה כי ההורים שיתפו פעולה עם הבחירה של הילד להזדהות כ"אתיופי" ולא מיהרו לספר לו מהי זהותו האמיתית. יתכן שגם בחירה זו של ההורים, נועדה לתפישתם להקל על הילד ולטשטש מציאות קשה מנושא, ועתיד קשה עוד יותר. כך הסבירה אשת צוות חינוך באחד המפגשים שקוימו עם צוותים חינוכיים בנוגע לגישה של הנוער לגבי העתיד:

"העתיד הוא חומר נפץ אז בואו לא ניגע בזה, או נתכחש למצב, כי הוא לא קל. ויש כאב וכאב מאוד גדול, כי הם (הנערים) הרבה לבד. בהרבה מקרים הבכור אחראי על ההורים והאחים הקטנים".

מצב זה של בלבול וחוסר ודאות שבו מצויים רבים מהנערים הביא את הצוותים החינוכיים להדגיש בראיונות את הצורך לספק לנוער מענה גם אחרי שלב התיכון - מעין ליווי המשך לבוגרים הצעירים. בגילים הללו, כך הסבירו, "חשוב מצד אחד לתת את הזמן לחקירה ולבדיקה עצמית, אך מצד שני לא לאפשר הישאבות למטה, למצב של חוסר תפקוד". בתוך כך, הצוותים עסוקים בשאלה כיצד לתת את הזמן ולא להלחץ את הנערים אך עדיין לשמור על מסגרת. לדבריהם, הדבר כרוך בליווי גם אחרי שלב בית הספר, והם אף הציעו במסירות, להיות חלק מהתהליך תוך "העברת מקל" חלקה עם הגורם המלווה החדש והנערה/עצמו/ה.

⁵⁰ חוות דעת, פרופסור מרסלו וקסלר, הערת שוליים 26.

⁵¹ Jerusalem African Community Center - JACC - מרכז לקהילה האפריקאית בירושלים היא עמותה העובדת עם קהילת הפליטים המתגוררת בירושלים.

פרק ו' סיכום והמלצות

כמה אלפי ילדים גדלים בישראל. רובם המוחלט נולד כאן. גם מי שלא נולדו בישראל הגיעו אליה בינקות או בגיל צעיר מאוד והם לא זוכרים כל מציאות אחרת פרט למציאות החיים בישראל. הם גדלים כאן כמעט ללא זכויות, בשולי החברה, עם מכשולים אינסופיים בדרכם לממש את הפוטנציאל שלהם ולבנות לעצמם עתיד. "פתרון הבעיה" פשוט מאוד ונמצא בהישג ידה של ממשלת ישראל: יש לתת להם מעמד תושב שיקנה להם זכויות בסיסיות ועתיד. מתן הכרה כזו לילדים אינו מאיים על עתידה של החברה הישראלית, ילדי הפליטים מאפריקה הם כ- 0.27% מאוכלוסיית הילדים בישראל.⁵² מתן הכרה כזו לא נועד רק לטובת הילדים, הוא ייטיב עם החברה הישראלית כולה ויחזק אותה כחברה מכילה, פלורליסטית ושוויונית.

דוח זה סוקר היבטים רבים של חיי ילדי הפליטים ומעלה ממצאים מדאיגים ביותר:

היעדר נתונים - מדינת ישראל אינה מחזיקה בנתונים מדויקים על מספר הילדים, מקום מגוריהם, ונראה שאפילו לא על המסגרת החינוכית שבה הם שוהים. ילדי פליטים אינם מקבלים מספר זיהוי בלידתם, וכל רשות מספקת מספר מזהה משלה. כך נפתח הפתח לכך שהילדים "נופלים בין הכיסאות".

בייביסיטרים - לפחות מחצית התינוקות והפעוטות עדיין שוהים בבייביסיטרים, אף שכבר לפני עשור התריע מבקר המדינה על הסכנות וההשלכות הדרמטיות על ביטחונם, התפתחותם התקינה ושלומם של הפעוטות השוהים במסגרות פיראטיות אלה.⁵³

עיכובים התפתחותיים קשים - כבר בכניסה למערכת החינוך הממלכתית, בגיל 3, סוחבים הילדים פערים התפתחותיים (לעיתים של כשנתיים), בהם קשיים שפתיים, קשיים רגשיים, ולעיתים אף קשיים במיומנויות מוטוריות בסיסיות. אי-טיפול בצמצום הפערים מנציח את הפערים וההדרה כבר בשלב מוקדם זה והם נמשכים גם בגילי בית ספר.

הסללה - עם פערים התפתחותיים ניכרים, רבים מהילדים מוסללים לחינוך המיוחד אך שהם אינם סובלים מלקות אורגנית ופוטנציאל ההתפתחות שלהם תקין לחלוטין. מהשאלונים שהופצו בקרב הורים פליטים עלה כי שיעור ילדי הקהילה הלומדים בחינוך המיוחד גבוה מהשיעור הכללי באוכלוסייה של הלומדים בחינוך המיוחד. **אף שלא מדובר במדגם מייצג הפער בין שתי הקבוצות העולה מהשאלונים - 167% - מדליק נורה אדומה ודורש כי משרד החינוך יקיים מיפוי ובירור מעמיקים באשר להיקף המדויק של התופעה וסיבותיה.** פעמים רבות, ילדי הפליטים לומדים בנפרד מילדי ישראלים גם במסגרות אלה.

הפרדה - בכמה ערים, ובעיקר בעיר תל אביב-יפו, הילדים מופרדים מילדי ישראלים במערכת החינוך החל מגיל 3 ועד לכיתה י"ב.

אי-ביטחון תזונתי - משאלונים שהופצו בקרב הורים פליטים עולה כי כ- 40% עד 50% מהילדים אינם מקבלים ארוחה בבית ספר או בגן. הנתון מעורר דאגה, ובשים לב לכך שלמדינה אין נתונים על שיעור אי-הביטחון התזונתי בקרב אוכלוסיית הפליטים ולנתונים הקשים שהתקבלו מסקרים קודמים - **יש חשש כבד שאלפי ילדים נמצאים באי-ביטחון תזונתי ואין להם מענים במערכת החינוך.**

חיים בסיכון ובסביבה רווית גזענות - ילדי הפליטים הם אוכלוסייה פגיעה ביותר הגדלה במציאות קשה מנשוא בכל היבט של חייה. החיים ללא מעמד מוסדר, במצוקה כלכלית והתמודדות עם עוני קיצוני, בצל טראומת ההגירה ובמצב הישרדותי משפיעים על מצבם הנפשי של הילדים. סביבת חייהם - חשופים לגזענות קשה במרחב הציבורי וכן לעבריינות, אלימות, צריכת סמים, זנאות, סרסרות וזנות הישרדותית - היא גורם סיכון נוסף.

⁵² המועצה הלאומית לשלום הילד, השנתון הסטטיסטי, "ילדים בישראל 2022" לקט נתונים ⁵³ מבקר המדינה, חוות דעת: הטיפול בקטינים חסרי מעמד, הערת שוליים 9

אי-קבלת שירותי בריאות - משאלונים שהופצו בקרב הורים פליטים עולה כי בתל-אביב לכמעט 40% מילדי הפליטים אין ביטוח בריאות, ובכלל הארץ, לכ- 25% מילדי הפליטים אין ביטוח בריאות. עוד עולה כי רוב ההורים שלא הצליחו לעמוד בתשלומי ביטוח הבריאות נתקלו בבעיות בקבלת טיפול רפואי לילדים כאשר נזקקו לו. נתונים אלה מעוררים דאגה נוכח התמונה העולה מהם ולפיה **רבים מהילדים הפגיעים ביותר בחברה נותרים ללא ביטוח בריאות וללא שירותי בריאות.**

התפכחות כואבת עם ההגעה לבגרות - עם הגיעם לגיל 18, מעט הזכויות שהיו בילדות נלקחות מהילדים באחת. כאשר בני גילם בעלי האזרחות מתחילים את חייהם הבוגרים בבחינת האפשרויות הפתוחות לפניהם - שירות צבאי ולאומי, השכלה גבוהה, רכישת מקצוע - **בפני ילדי הפליטים הדלתות נסגרות.** זאת, גם אם הצליחו, בעבודה קשה, להתגבר על שלל המכשולים שניצבו בדרכם ולסיים את לימודי התיכון בהצטיינות. בין שמדובר בלימודים באקדמיה, ברכישת מקצוע ובאפשרויות תעסוקה או בשירות לאומי או צבאי - בניית עתיד בישראל מוגבלת מאוד עבורם.

כאמור, הפתרונות לבעיות הקשות העולות מהדוח נמצאים בהישג ידם של משרדי הממשלה והרשויות המקומיות הנוגעים בדבר, ואנחנו קוראות להם לשלב ידניים ולעשות את הדבר הנכון - עבור הילדים ועבור החברה הישראלית - לתת להם מעמד תושב שיקנה להם זכויות בסיסיות ועתיד.

ואולם, נוכח הפערים הקשים שכבר קיימים בעקבות שנים של דחיקה לשוליים החברתיים, הדרה, הזנחה והפרדה, על מדינת ישראל לנקוט לאלתר, בנוסף, את הצעדים הבאים:

הנפקת מספר מזהה חד-ערכי בן 9 ספרות לילדי הפליטים: יש להנפיק לילדי הפליטים מספר מזהה חד-ערכי שיאפשר לכל הרשויות המטפלות בהם זיהוי, מיפוי ותיאום טיפול בילדים. על המספר לכלול 9 ספרות בדומה למספרי זיהוי של אזרחי ישראל כדי שניתן יהיה להזינו במערכות הממוחשבות של הרשויות ולבצע בהן פעולות.

פתיחה מיידית של מעונות מפוקחים ומסובסדים במספר ובפיזור שיאפשרו קליטת ילדי פליטים בגיל הרך במסגרות מפוקחות וסגירת הבייביסיטרים: יש להבטיח בראש ובראשונה את המוגנות של הפעוטות החיים בישראל ללא תלות במעמדם האזרחי. יש לספק מסגרות נוספות לגיל הרך ולהגביר את הפיקוח על מעונות יום פיראטיים המסכנים את הילדים שוהים בהם. יש להמשיך ולפעול להכשרת הגנות והמטפלות במעונות היום המפוקחים שבהם שוהים ילדי הפליטים ולהרחיב את העבודה הקהילתית עם הורי הפעוטות, בשיתוף הצוות המטפל.

ביטול ההפרדה במוסדות חינוך: יש לבטל לחלוטין את ההפרדה הפסולה במסגרות החינוך ולשלב את ילדי הפליטים במסגרות החינוכיות שבהן לומדים ילדי אזרחים ישראלים, תוך מתן מענה לצורכיהם הייחודיים.

בירור מעמיק של תופעת הפניית היתר של ילדי פליטים לחינוך המיוחד (הסללה): מהשאלונים שהופצו בקרב הורים פליטים עלה כי שיעור ילדי הקהילה הלומדים בחינוך המיוחד גבוה -ב- 167% יותר מהאוכלוסייה הכללית. שיעור גבוה זה מדליק נורה אדומה ודורש את התייחסות, בדיקה וטיפול של משרד החינוך.

מיפוי ילדי הפליטים הסובלים מאי-ביטחון תזונתי ומתן מעני הזנה לכל ילד וילדה: יש למפות לאלתר את רמת העוני ואי-הביטחון התזונתי בקרב אוכלוסיית הפליטים וילדיהם, במיוחד נוכח תוצאות סקרים קודמים בנושא, מצבה הסוציו-אקונומי הקשה ונוכח תוצאות השאלונים שהופצו בקרב ההורים לצורך דוח זה, שלפיהם כ- 40%-50% מהילדים אינם מקבלים ארוחה בבית ספר או בגן.

צמצום הפערים ההתפתחותיים והלימודיים במוסדות החינוך: יש לפעול לצמצום הפערים ההתפתחותיים והלימודיים באמצעות:

- שעות תגבור, במיוחד במקצועות לימוד שבמרכזם השפה העברית.
- הקמת מערך מוסדר של גישור שפתי ותרבותי בין הורי התלמידים לצוותי החינוך.
- תגבור התמיכה והליווי של הצוותים החינוכיים, לרבות השתלמויות בנושאי היכרות עם קהילות הפליטים ומבקשי המקלט החיות בארץ, דרכים פדגוגיות, מתודולוגיות ודידקטיות לסגירת פערים, במיוחד פערי שפה, פדגוגיה של ילדים בסיכון ועוד.

תגבור המשאבים והמענים לאיתור וטיפול בילדי פליטים המצויים בסיכון - מצבי הסיכון הקשים שהילדים חשופים אליהם מחייבים תשומת לב מוגברת והיערכות מיוחדת של משרד הרווחה והמחלקות לשירותים חברתיים שבהם מתגוררים הילדים, תוך הקצאת משאבים מתאימים, עיבוי ההכשרה המותאמת לעובדות הסוציאליות בשטח והרחבת המענים הזמינים להן. כמו כן, יש להנגיש לילדים את שירותי הרווחה במלואם, ובכלל זה - לתת להורים פליטים קצבאות ילדים וקצבאות ילד נכה.

מיפוי מצבם הבריאותי של ילדי הפליטים ומתן גישה מלאה לשירותי בריאות לכל הילדים - הממצאים הקשים שלפיהם רבים מילדי הפליטים גדלים ללא גישה לשירותי בריאות מחייבים כי משרד הבריאות ימפה לאלתר את מצבם הבריאותי של הילדים ויפעל למתן גישה מלאה לשירותי בריאות לכל הילדים. על המשרד להבטיח כי ילדים להורים פליטים שאינם מסוגלים לעמוד בתשלומי הביטוח הרפואי לא ייפגעו מכך, בדגש על משפחות חד-הוריות ומשפחות לילדים עם צרכים מיוחדים.

מתן אופק לנוער ולצעירים - על מדינת ישראל להעניק לנוער ולצעירים שגדלו כאן מעמד תושב שיאפשר להם לבנות את עתידם, לרבות כל הזכויות הכלכליות והחברתיות הנלוות למעמד זה. יש לפתוח את החסמים הקיימים כיום בתחום ההכשרות המקצועיות, הרישוי המקצועי, רישיון נהיגה, והשכלה גבוהה, ולתת לנוער ולצעירים הזדמנות אמיתית לממש את הפוטנציאל שלהם ולתרום את המירב לחברה הישראלית - שבה גדלו ובה הם חיים

א.ס.ף - ארגון סיוע לפליטים ולמבקשי מקלט בישראל (ע"ר)
ASSAF - Aid Organization for Refugees and Asylum Seekers in Israel

א.ס.ף היא עמותה ללא כוונת רווח. פעילות העמותה מתאפשרת הודות לתמיכתם הנדיבה של ארגונים, קרנות ותורמים פרטיים. אנחנו מזמינים כל אחד ואחת לקחת חלק, לתרום לא.ס.ף ולסייע לקהילת הפליטים בישראל.

לתמיכה והתנדבות:

www.assaf.org.il • info@assaf.org.il

